Антуан де Сент-Екзюпері

"НІЧНИЙ ПОЛІТ"

Панові Дідьє Дора

I

Горби, що видніли внизу під літаком уже прокладали тіні-борозни в позолоті вечора. Рівнини світилися якимось незгасним світлом: у цих краях вони довго зберігають свій золотий відблиск, так само як після зими ще довго затримують свої сніги.

А пілот Фаб'єн, ведучи з крайнього півдня, десь ізс Патагонії, поштовий літак у Буенос-Айрес, узнавав що вже близько вечір, мов на воді в гавані, за тими ж ознаками — тишею і спокоєм, за легенькими брижами, які ледь вимальовуються на застиглих хмарах. Він виходив на безмежний і щасливий рейс.

В цій тиші можна було подумати, що він як той пастух, повільно прогулюється. Пастухи в Патагонії не кваплячить ідуть собі від отари до отари, а Фаб'єн летів од міста до міста, він був пастухом цих маленьких міст. Вони стрічалися йому кожні дві години — одні немов йшли до річок, щоб напитися, інші паслися на рівнинах..

Іноді, пролетівши сотню кілометрів над степом, ще безлюднішим, ніж море, він помічав унизу одиноку ферму, яка, здавалося, немов корабель серед моря луків, несла кудись назад тягар людського життя; тоді він, похитуючи крилами літака, вітав той корабель.

"Бачимо Сен-Хуліан; через десять хвилин йдемо на посадку".

Бортрадист передавав цю звістку всім постам лінії.

На дві з половиною тисячі кілометрів, од Магелланової протоки до Буенос-Айреса розкинулись на певній відстані схожі між собою аеродроми, але за цим аеродромом починалися кордони ночі, як у Африці за останнім підкореним селищем починається межа таємничого.

Радист передав пілотові папірці:

"Навколо такі блискавки, що в навушниках страшенно тріщить. Може, заночуємо в Сан-Хуліані?"

Фаб'єн усміхнувся: в небі було спокійно, як у тому акваріумі, і всі аеродроми, що були попереду передавали: "Небо чисте, вітру немає". Одказав:

"Продовжуємо політ".

А радист думав про те, що блискавки десь позалазили, як хробаки в овочі, ніч могла б бути гарна, а проте вона вже зіпсована: йому було гидко поринати в той морок, що, здавалося, от-от почне гнисти.

Повільно знижуючись над Сан-Хуліаном, Фаб'єн відчув утому. Все, що робить життя людей приємним, — їхні будинки, маленькі кав'ярні, дерева, під якими вони гуляють — усе це зростало перед ним. Він скидався на завойовника, який увечері, після своїх перемог, схилившись, дивиться на підкорені землі і відкриває для себе скромне людське щастя. Фаб'єнові хотілося зняти всій обладунок, знову відчути вагу свого стомленого тіла

— адже й незгоди збагачують нас — і стати простою людиною, яка у вікно дивиться на нерухомий краєвид. Його цілком влаштовувало б оце село, а коли вже зробиш такий вибір, то маєш бути задоволений, що те село є, і любити його. Воно, як любов, багато в чому обмежує людину. Фаб'єн хотів би тут довго жити і дістати свою частку вічності, бо містечка, в яких він зупинявся на годину, і обнесені старими мурами садки, де він прогулювався, здавалося йому — вічні, вони існують мовби поза його свідомістю. Село підіймалося назустріч екіпажу, розгорталось перед ним. Фаб'єн думав про дружбу, про дівочу ніжність, про затишок чистих скатертин — про все те, до чого поступово звикаєш назавжди. А село пливло вже під самими крилами літака, виставляючи напоказ таємниці садків, бо їхні огорожі тепер не захищали їх. Але, приземлившись, Фаб'єн зрозумів, що він нічогісінько не побачив, окрім тих кількох чоловік, які повільно ворушились серед каміння. Це село тільки своєю нерухомістю захищало таємниці своїх пристрастей, село не давало своєї ласки: щоб завоювати її, довелося б відмовитись од живої діяльності.

Минуло десять хвилин, і Фаб'єн знову злетів у повітря.

Обернувся до Сан-Хуліана: там виднілася вже тільки жменька вогників, потім — купка зірок, а тоді курява, яка щойно спокусила його, розвіялась.

"Уже не бачу приладів — умикаю світло".

Він натис на вмикач, але світло червоних лампочок мовби розчинялося в голубих сутінках, майже не доходячи до приладів і стілок не видно було. Фаб'єн підніс руки до лампочки: пальці ледь освітилися.

"Надто рано".

Але ніч, мов темний дим, спадала на землю, окутуючи долини. Вже не видно було, де улоговина, а де рівнина. В селах засвічували вогні, і сузір'я їх наче перекликалися між собою. І Фаб'єн теж, натискуючи пальцем контакти, блимав бортовими вогнями — відповідав тим сільським вогникам. Земля вкрилася безліччю вогників, кожен дім перед лицем безмежної ночі засвічував свою зірку, мов той маяк, що кидає промінь у темряву моря. Скрізь, де тільки було людське життя, вже блищали вогники. Фаб'єн радів, що цього разу його літак входить в темряву, як пароплав на рейд — повільно і красиво.

Він нахилився до щитка. Стрілки вже починали світитися. Одне по одному Фаб'єн перевірив їхні показники і лишився задоволений. Він побачив, що літак упевнено йде в небі. Торкнувшись пальцем стального лонжерона, льотчик відчув, як у металі струмує життя: метал не тремтів, а жив. П'ятсот кінських сил мотора породжували слабенький електричний струм і від цього холодний метал ставав оксамитним тілом. І Фаб'єн знову відчував у польоті не запаморочення, не сп'яніння, а таємничу роботу живої плоті.

Тепер, створивши собі свій власний світ, він намагався якнайліпше влаштуватися в ньому.

Він постукав по розподільній дошці, поторкав один по одному контакти, трохи посовався на своєму місці, зручніше сів, добираючи такої пози, щоб якнайкраще відчувати коливання п'яти тонн металу, які несла на своїх плечах хитлява ніч. Тоді навпомацки пошукав запасну лампу, поставив її на місце, відпустив і знову потягнувся до неї, пересвідчився, що лампа не випаде, й заходився намацувати кожну ручку, щоб потім одразу й безпомилково знаходити їх, щоб привчити пальці працювати наосліп. Уже натренувавши пальці, він дозволив собі ввімкнути світло, й кабіна одразу змінилася — її прикрасили точні прилади; тепер він тільки за приладами стежив, як літак

входить, немов поринає, у ніч. Ніщо не хиталося, не дрижало, не вібрувало, показники гіроскопи і висотоміра лишилися стабільні, мотор працював чітко, отож він трохи потягнувся, поклав голову на шкіряну спинку сидіння і поринув у ті глибокі роздуми, які виникають під час польоту і тішать людину незбагненною надією.

І тепер, серед ночі, він, мов той нічний сторож, помічає, що темрява розкриває перед ним людину — з отими закликами, вогнями, неспокоєм. Оця проста зірка в темряві ночі — то самітний будинок. А он та, що згасає, це дім, де знайшла притулок її любов. А може, туга.

Цей дім уже не подає сигналів решті світу. Опершись ліктями на стіл, сидять біля лампи селяни, які чогось — вони самі не знають чого — сподіваються; вони не знають, що їхнє бажання сягає далеко-далеко у нічній пітьмі, яка окутує їх. Але Фаб'єн знайшов його, коли, пролетівши тисячу кілометрів, відчув, як хвилі, здибившись з бездонних глибин, підіймають і опускають літак, у якому пульсує життя; коли, прорвавшись, мов через бойовиська, крізь десяток гроз, поміж якими видніли галявини місячного сяйва, він, як переможець, один по одному досяг тих вогнів. Цим людям здається, що їхня лампа освітлює тільки їхній скромний стіл, але за вісімдесят кілометрів од них уже помітили це світло, воно дійшло, мов заклик, посланий у розпачі з пустельного морського острова.

II

Отже, три поштові літаки — з Патагонії, з Чилі і з Парагваю — поверталися в Буенос-Айрес: один з півдня, другий з заходу і третій з півночі. В Буенос-Айресі пошту ждав уже літак, який вирушав до Європи.

Три пілоти кожен у своїй кабіні, немов у човні, загублені серед ночі, обдумували свій політ і, прямуючи до величезного міста, повільно спускались із своїх буряних або мирних небес, як ото дивакуваті селяни спускаються з гір.

Рів'єр, відповідальний за всю мережу повітряних сполучень, міряв кроками вздовж і впоперек посадочний майданчик буенос-айреський аеропорт. Він мовчав, бо доки не сів жоден з трьох літаків, день був страшний для нього. Але приходдили телеграми, і Рів'єр відчував, як з кожною хвилиною зменшується область невідомого і він, ніби вириваючи з пазурів долі, витягує екіпажі з ночі на берег.

Підійшов службовець, сповістив Рів'єра про радіограму:

— Поштовий з Чилі повідомляє, що бачить вогні Буенос-Айреса.

— Добре.

Незабаром Рів'єр почує цей літак: ніч уже віддає його, як море силою своїх таємничих припливів і відпливів викидає на берег скарб, що довго плив, гойдаючись на хвилях. А згодом вона поверне й два інші літаки.

Тоді цей день закінчиться. Тоді стомлені екіпажі підуть спати, а свіжі заступлять їх. Але Рів'єр не піде відпочивати: хвилюватиметься за європейський поштовий. І так буде завжди. Завжди. Старий боєць уперше з подивом відчув, що стомився. Прибуття літаків ніколи не буде для нього тією перемогою, яка завершує війну і відкриває еру щасливого миру. Для нього це завжди буде ще один крок перед тисячею таких кроків. Рів'єрові здається, що він піднімає у вигянутій руці важенну гирю і держить її вже довго, не маючи ні відпочинку, ні

надії. "Старію.." Мабуть, старіє, якщо самої дії йому вже мало, щоб жити. І це його здивувало: у нього ще ніколи не виникали думки про такі речі. Сповнюючи душу сумним дзюрчанням, його обіймали хвилі ніжності, які він завжди відганяв від себе, — хвилі втраченого океану. "Виходить, це так близько?.." Він помітив, що поступово прийшов до старості, до того, про що кажуть: "Коли настане час" і що робить людське життя таким лагідним. Наче й справді може настати час, і наприкінці життя він досягне того блаженного миру, про який так мріяв. Але миру нема. Можливо, немає й перемоги. Не можуть раз і назавжди прибути усі поштові літаки.

Рів'єр зупинився кого Леру, старого механіка, що возився з літаком. Як і Рів'єр, Леру працював уже сорок років. І робота забирала у нього всі сили. Коли десь о десятій годині вечора або й опівночі Леру приходив додому, перед ним не відкривався якийсь новий світ — повернення додому для нього не було втечею. Рів'єр усміхнувся до цього чоловіка з грубим обличчям і той кивнув на синювату вісь: "Була надто сильно затягнута, але я вже відпустив". Рів'єр нахилився до осі. Його знову захопила робота "Треба буде сказати в майстерні, щоб не так сильно закручували ці деталі". Помацавши пальцем подряпини, він знову подивився на Леру, на його суворе зморшкувате обличчя. І з язика йому зірвалось дивне питання — Рів'єр сам усміхнувся:

— Скажіть, Леру, в своєму житті ви багато часу витратили на кохання?

— О! Кохання... Знаєте, пане директоре...

— У вас, як і в мене, завжди було мало часу.

— Небагато.

Рів'єр прислухався до його голосу — хотів почути, чи нема в тій відповіді гіркоти: ні, гіркоти не було. Озираючись на минуле життя, цей чоловік відчував спокійне задоволення столяра, який щойно відполірував чудову дошку: "Ось. Закінчено".

"Ось... — подумав Рів'єр. — Моє життя закінчено!"

Він одігнав сумні думки, викликані втомою, і рушив до ангара, бо в повітрі вже гуркотів літак із Чилі.

III

Віддалений гуркіт мотора ставав щораз густіший, дужчий. Засвітили вогні. Червоні ліхтарі освітлення траси окреслили контури ангара, радіонатени, прямокутний майданчик. Усе набувало святкового вигляду.

— Он він!

Літак уже котився під промінням прожекторів. Він так сяяв, наче зовсім новий. Коли нарешті він зупинився перед ангаром, механіки й допоміжні робітники кинулися, щоб забрати пошту, але пілот Пельрен не ворушився.

— Що там? Чого ви ще ждете?

Пілот, зайнятий якоюсь таємничою справою, не відповів. Мабуть, йому й досі гуділо в вухах і він прислухався до того шуму польоту. А тоді повільно похитав головою і, нахилившись уперед, щось там робив унизу. Нарешті, обернувся до начальства, до товаришів і подивився на них серйозно, мов на свою власність. Здавалося, він лічить їх, вимірює, зважує, певен, що чесно заробив усе це — і оцей святково вбраний ангар і твердий цемент, і — там далі — місто з його жвавим рухом,

жінками, з його теплом. Він кріпко держав цих людей у своїх широких руках, як держать своїх підданих, бо він міг торкнутися їх, міг чути їх, міг вилаяти їх. Спочатку він і думав вилаяти їх за те, що вони такі спокійні, впевнені — милуються місяцем, але змилувався:

— Заплатите за випивку!

І виліз з кабіни.

Йому закортіло розповісти про свій політ.

— Якби ви знали!...

Вважаючи, мабуть, що цим достатньо сказано, він почав стягати з себе шкіряну куртку.

Коли автомобіль повіз Пельрена разом з похмурим інспектором і мовчазним Рів'єром до Буенос-Айреса, пілотові стало сумно. Це добре, коли ти, щасливо відбувшись і ставши на тверду землю, можеш добряче вилаятись. Така радість! Але потім, коли згадаєш, огортає якийсь сумнів.

Боротьба з циклоном — це принаймні щось реальне, відкрите. Та коли речі ніби лишаються самі, вони набувають зовсім іншого вигляду.

"Все це немов під час повстання, — подумав Пельрен. — У людей тільки трохи блідішають обличчя, але як усе змінюється!"

Зусиллям волі він примусив себе пригадати, що було.

Він мирно летів над Андійськими Кордільєрами. Глибокі сніги вкривали мовчазні гори. Глибокі сніги внесли спокій у це громаддя вершин, як віки вносять його у мертві замки. Кругом на двісті кілометрів — жодної душі, жодного подиху життя, жодного руху. Тільки стрімкі скелі, що сягають угору до шести тисяч метрів, тільки кам'яні шати, що рівними складками спадають униз, тільки цей грізний спокій.

Це сталося поблизу піка Тупунгато...

Пельрен замислився. Так, саме там він став свідком дива.

Спочатку він нічого не побачив, тільки відчув невиразне збентеження, як ото людина, що думала, ніби вона сама, а вийшло — ні, вже не сама, на неї хтось дивиться. Надто пізно і не дуже розуміючи як саме, Пельрен відчув круг себе кільце гніву. От і все. Звідки йшов той гнів?

По чому вгадував Пельрен, що гнівом сповнені і каміння і сніги? Бо ніщо, здавалося, не віщувало чогось лихого, ніде не було й тіні бурі. Але там виникав інший світ, який ледь-ледь відрізнявся од звичного. З незрозумілою тугою в серці Пельрен дивився на ті невинні шпилі, на засніжені, трошки сіріші ніж завжди, вершини, які починали жити — мов люди.

Не вступаючи в боротьбу, Пельрен міцно стиснув штурвал. Готувалося щось, чого він не розумів. Як той звір, що от-от стрибне, він напружував м'язи, але все, що бачив навколо, було спокійне. Так, спокійне, однак у томай спокої вчувалася дивна могутність.

Потім усе загострилося. Хребти, шпилі стали гострі: він відчував, як вони, мов форштевні на кораблі, розтинають пружні хвилі вітру. А потім йому здалося, що вони кружляють навколо,

мов гігантські кораблі, які лаштуються до бою. Тоді в повітрі знялася курява — легко погойдуючись, немов вітрило, вона летіла над снігами. Щоб знайти дорогу, коли доведеться відступати, Пельрен обернувся — і затремтів: позаду всі Кордільєри ворушилися, немов бродили.

"Пропав".

З шпилястої вершини попереду вдарив стовп снігу — справжній сніговий вулкан. Потім такий же султан снігу здійнявся над другим шпилем, трохи праворуч. І всі піки один по одному спалахнули, наче їх запалював якийсь невидимий ліхтарник. А тоді закружляли перші вихри, і гори круг пілота захиталися...

Все бурхливе минає, майже не лишаючи слідів: Пельрен уже не міг згадати, які то могутні вихри закрутили його. Пам'ятав тільки, як люто боровся в тому сірому полум'ї.

Він замислився.

"Циклон — то нічого. Тут рятуєш свою шкуру. Але до того!.. Але та перша зустріч!.."

Він думав, що серед тисячі облич упізнає те одне обличчя, а проте вже забув його.

IV

Рів'єр дивився на Пельрена. Через двадцять хвилин, вийшовши з машини, стомлений і обважнілий, він змішається з натовпом. Можливо він подумає "Ну й стомився ж я... Паскудна робота!" А дружині признається: "Дома краще, ніж над Андами". Однак Пельрен став майже байдужим до всього того,

за що так цупко держаться люди: щойно він дізнався, яке все це мізерне. Він прожив кілька годин по той бік декорацій, прожив, не знаючи, чи потрапить коли в це місто, з його вогнями, чи побачить ще, нехай і нуднуватих, але дорогих друзів дитинства, всі свої маленькі людські слабкості. "В будь-якій юрбі, — думав Рів'єр, — є люди, які нічим не вирізняються. Але вони незвичайні вісники, хоч і самі того не знають. Хіба що..." Рів'єр побоювався деяких прихильників авіації. Вони не розуміли священного сенсу подвигу, їхні захоплені вигуки спотворювали цей сенс і принижували людину. Але Пельрен беріг шляхетність людини, яка просто краще, ніж будь-хто знає, чого вартий світ, якщо глянути на нього від певним кутом зору і яка зневажливо відкидає їхні банальні схвалення. Рів'єр поздоровив його: "Як вам пощастило?". І йому сподобалося, що Пельрен заговорив просто про свою роботу, як коваль говорить про своє ковадло.

Пельрен спочатку пояснив, що дорогу до відступу йому було відрізано. Він мало не вибачався: "У мене не було іншого вибору". А потім він уже нічого не міг бачити: сніг засліплював очі. Його врятували сильні повітряні течії, які підняли літак на сім тисяч метрів. "Доки я перебирався через гори, весь час доводилось летіти на одному рівні з вершинами". І ще він сказав, що треба було б перемістити повітрозабірник гіроскопа, а то його забиває снігом. "Розумієте, утворюється льодова кірка..." Згодом інші повітряні потоки кинули Пельрена вниз, до трьох тисяч метрів; як він тільки не врізався в скелі! А виявилось, що він летів уже над рівниною. "Я раптом помітив, що вийшов на чисте небо". В ту мить у Пельрена склалося враження, що він вийшов з темної печери.

— В Мендосі теж була буря?

— Ні. Коли я сів, небо було чисте й ніякого вітру. Але буря йшла за мною зовсім близько.

Він описав ту бурю, бо, сказав він, "усе це було щось дуже дивне". Вершина бурі губилася дуже високо в снігових хмарах, а основа котилася по рівнині, як чорна лава. Вона поглинала місто за містом. "Ніколи такого не бачив..." І Пельрен замовк, охоплений якимось спогадом.

Рів'єр обернувся до інспектора:

— Це циклон з Тихого океану, нас попередили надто пізно. А втім, такі циклони ніколи не переходять через Анди.

Ніхто не міг передбачити, що цього разу циклон продовжить свій путь на схід.

Інспектор, що нічого в цьому не розумів, погодився з Рів'єром.

Інспектор, ніби вагаючись, обернувся до Пельрена, в нього заворушився борлак. Але він промовчав. Поміркував трохи і знову з задумливою гідністю почав дивитися прямо вперед.

Свою задумливість інспектор возив з собою, немов багаж. Напередодні він прибув до Аргентіни— Рів'єр викликав його для якихось досить невизначених справ — і ніяковів од своїх великих рук і інспекторської гідності. Він не мав права ні на захоплення, ні на фантазію, ні на дотепи: з обов'язку служби інспектор міг захоплюватись тільки пунктуальністю. Він не маав права випити чарочку десь у компанії, не міг назвати товариша на "ти" й зважитись на каламбур — хіба що сталося б неймовірне і він зустрівся б на аеродромі з іншим інспектором.

"Важко — думав він, — бути суддею".

Правду кажучи, він нікого не судив, але кивав головою. Коли йому траплялося таке, чого він не знав, — а не знав він нічого — інспектор повільно кивав головою. Це бентежило тих, у кого було нечисте сумління, і люди добре пильнували обладнання. Його ніхто не любив, бо ж інспектор існує не для любовних утіх, а для складання рапортів. Він одмовився від наміру пропонувати якісь нові методи чи технічні розв'язання, — перестав це робити відтоді, як Рів'єр написав: "Інспектора Робіно просять подавати не поеми а рапорти. Інспектор Робіно успішно використає свої знання, коли заохочуватиме службове старання персоналу". І з того часу він кидався на людські вади, як на хліб насущний. Він стежив за механіком, який полюбляв випити і за начальником аеродрому, який приходив на роботу після нічних гулянок, і за пілотом, у якого від час посадки стрибав літак.

Рів'єр казав про нього : "Він не дуже розумний, отже, дає велику користь". Правила, встановлені Рів'єром були для самого Рів'єра наслідком його знання людей, але для Робіно існувало тільки знання правил.

— Робіно, — сказав йому якось Рів'єр, — у всіх випадках, коли літак вилітає з запізненням, ви повинні знімати премію за точність.

— Навіть за надзвичайних обставин? Навіть коли туман?

— Навіть коли туман.

І Робіно відчув своєрідну гордість: його начальник такий сильний, що не боїться бути несправедливим. Робіно теж прилучався до величі цієї кривдної влади.

— Ви дали виліт о шостій п'ятнадцять — часто казав він потім начальниками аеропортів. — Ми не можемо виплатити вам премію.

— Але ж, пане Робіно, о пів на шосту за десять метрів нічого не було видно!

— Таке правило.

— Пане Робіно, не можемо ж ми розігнати туман!

А Робіно ховався за свою таємничість. Він був частиною дирекції. Серед усіх цих пішаків тільки він розумів, що караючи людей можна поліпшувати погоду.

"Він нездатний думати, — казав про нього Рів'єр, — цим він уникає хибних думок".

Якщо у пілота ламалася машина, його позбавляли премії за безаварійність.

— А якщо аварія трапиться над лісом? — поцікавився Робіно.

— Все одно, хоч і над лісом.

І Робіно держався того слова.

— Мені жаль — з насолодою казав він пілотам, — мені дуже жаль, але треба було, щоб аварія сталась в іншому місці.

— Але ж, пане Робіно, хіба тут вибираєш місце!

— Таке правило.

"Правила, — думав Рів'єр, — схожі на релігійні обряди, які, здається, й безглузді, а проте формують людей". Рів'єрові було байдуже, яким його вважають — справедливим чи несправедливим. Можливо, що самі слова "справедливість" і "несправедливість" не мали для нього ніякого сенсу. В маленьких містах городяни крутяться по вечорах біля свого музичного кіоска, і Рів'єр думав: " Бути справедливим до них чи несправедливим — це не має значення, вони ще не існують". Людина була для нього чистим воском, з якого треба щось виліпити. В цю матерію треба вдихнути душу, треба наділити її волею. Він хотів не поневолити людей цією суворістю, а випустити їх із самих себе. Караючи за кожне запізнення, він чинив несправедливість, але цим він зосереджував волю людей на тому, щоб добитися своєчасного вильоту літаків; він створював цю волю. Не дозволяючи людям радіти нельотній погоді як нагоді відпочити, він примушував їх напружено чекати, коли проясниться, і це чекання принижувало їх всіх — до найостаннішого чорнороба. Отож вони старались використати першу ж пробоїну в панцирі хмар. "На півночі — просвіт! У дорогу!" Завдяки Рів'єрові на всій лінії довжиною п'ятнадцять тисяч кілометрів панував культ пошти.

Рів'єр казав іноді:

— Ці люди щасливі: вони люблять свою роботу, люблять її тому, що я суворий.

Можливо, він примушував людей страждати, але він давав їм і велику радість. "Треба змусити людей, — думав Рів'єр, — жити напруженим життям, у якому є і страждання і радість, і яке тільки й має сенс".

Коли машина в'їжджала в місто, Рів'єр велів одвезти його в контору компанії. Залишившись наодинці з Пельреном, Робіно подивився на нього і заговорив.

V

Того дня Робіно почував себе втомленим. Перед лицем Пельрена-переможця він щойно зрозумів, яке сіре було його власне життя. Зрозумів, що, незважаючи на інспекторське звання і авторитет, він, Робіно, був вартий менше, ніж оцей геть розбитий від утоми чоловік з заплющеними очими, з чорними від мастила руками, який приткнувся в кутку машини. Робіно вперше відчув захоплення. В нього виникла потреба сказати про своє захоплення. І ще більша потреба — в дружбі. Він стомився від поїздкт, від цілого дня невдач, можливо, навіть відчував себе трохи смішним. Того вечора, перевіряючи склади пального, інспектор заплутався у своїх підрахунках і комірник, якого він хотів спіймати, пожалів його і закінчив ті підрахунки. Особливо причепився він до того, що масляний насос типу Б-6 неправильно установлено, а тим часом він переплутав його з насосом типу Б-4, і підступні механіки двадцять хвилин мовчали, даючи інспекторові можливість таврувати ганьбою "непростиме невігластво" — його власне неуцтво.

І ще він боявся своєї кімнати в готелі. Де б не бував інспектор — у Тулузі, у Буенос-Айресі чи якому іншому місті, — після роботи він неодмінно йшов у свій номер. Обтяжений усякими таємницями, замикався на ключи, виймав з валізи папір, повільно виводив "Рапорт" і, написавши кілька рядків, рвав. Йому б хотілося врятувати компанію від великої небезпеки. Але ніякої небезпеки не було. Досі йому пощастило врятувати тільки одну втулку гвинта, що трохи взялася іржею. Похмурий, він повільно провів пальцем по тій іржі перед начальником аеродрому, а той відповів: "Зверніться до того

аеродрому, звідки цей літак щойно прибув". Робіно починав сумніватися у важливості своєї ролі.

Щоб зблизитися з Пельреном, він сказав:

— Може, ви пообідаєте зі мною? Хочеться трохи побалакати, на роботі мені часто буває нелегко...

І додав, щоб не втратити своєї гідності:

— У мене така відповідальність!

Підлеглі Робіно не дуже любили вводити його в своє життя. Кожен думав: " Якщо він ще нічого не знайшов для свого рапорта, то з голоду й мене з"їсть".

Але того вечора Робіно думав тільки про свої нещастя: його справжньою таємницею була гидка екзема, яка мучила його, і йому хотілося б сьогодні розповісти про це, хотілося, щоб його пожаліли: не знаходячи втіхи в гордощах, він шукав її у покорі. У Франції у нього була коханка; повертаючись додому, він розповідав їй уночі про свої інспекторські перевірки, щоб прихилити її до себе і добитися її любові, а вона якраз не любила його, і сьогодні йому треба було поговорити про неї.

— То пообідаєте зі мною?

Пельрен добродушно згодився.

VI

Канцеляристи куняли за столами буенос-айреської контори, коли увійшов Рів'єр. Як завжди, у пальті і капелюсі, він був

схожий на вічного мандрівника і майже не привертав до себе уваги, так мало місця займала його невеличка постать, так пасували до будь-якого оточення його сиве волосся і неяскраве вбрання. Але люди відчули приплив старання. Заворушилися секретарі, заходився переглядати останні документи начальник канцелярії, застукотіли друкарські машинки.

Телефоніст вставляв штепселі у комутатор і записував телеграми у товстій книзі.

Рів'єр сів і прочитав.

Після випробування з чілійським літаком перед Рів'єром проходили події успішного дня, коли все влаштовується якось само собою, коли донесення, які посилають один одному аеродроми, стають скупими повідомленнями про перемоги. Поштовий з Патагонії теж швидко летів по курсу, він навіть випереджував розклад, бо вітри гнали з півдня на північ велику попутну хвилю повітря.

— Подайте мені метеозведення.

Кожен аеропорт хвалився ясною погодою, прозорим небом, свіжим вітром. Америку огорнув золотавий вечір. Рів'єра тішило це старання природи. Тепер цей літак з Патагонії пробивався десь серед ночі, але в нього були всі шанси на перемогу.

Рів'єр відсунув зошит

— Гаразд!

І вийшов, щоб глянути як працюють служби, — нічний сторож, котрий пильнував за доброю половиною світу.

Він зупинився перед якимсь відчиненим вікном і зрозумів — ніч. Та ніч окутала Буенос-Айрес, вона розкинула своє широке склепіння й над усією Америкою. Він не здивувався цьому відчуттю величі: небо Сантьяго в Чилі — чуже небо, але літак летить у Сантьяго і про всій трасі, з кінця в кінець, люди живуть під одним великим куполом. Тепер ось летить цей другий поштовий літак; за його голосом стежать через навушники радисти, рибалки Патагонії бачили сяйво його бортових вогнів. Тривога за літак, що перебуває в польоті, давить не тільки на плечі Рів'єра— її, почувши гудіння мотора, відчувають і столиці, і провінційні містечка.

Радіючи, що ніч така чиста, він пригадував інші неспокійні ночі, коли йому здавалося, що літак загруз у якомусь безладді, над ним нависла небезпека, а допомогти йому так важко. В такі ночі радіостанція Буенос-Айреса чула стогін літака, змішаний з гуркотінням грози. За тією глухою оболонкою пустої породи губилася золота жила радіомаяка. Яка велика скорбота вчувалася в мінорній пісні літака, що, мов сліпа стріла, кидався назустріч небезпекам ночі!

Рів'єр подумав, що в таку безсонну ніч інспектор має бути в канцелярії.

— Розшукайте мені Робіно!

А Робіно тим часом завойовував дружбу пілота. В готелі він розпакував перед Пельреном свою валізку; з неї появилися ті дрібні речі, які зближують інспекторів з рештою людства: кілька поганого смаку сорочок, несесер із туалетним причандаллям, потім фото худорлявої жінки, яке інспектор приколов до стіни. Це була його смиренна сповідь — інспектор признавався Пельренові у своїх потребах, у своїх ніжних почуттях, у своїх тугах. Виставляючи свої нужденні скарби, він цим самим

виставляв перед пілотом свої злидні. Свою моральну екзему. Він показував свою тюрму.

Але був у Робіно, як буває у всіх людей, маленький промінь світла. Пойнятий безмежною ніжністю, він дістав із самого дна валізки невеличку, ретельно зав'язану торбинку. Довго, не кажучи ні слова, гладив її долонею. Потім нарешті розтулив руки:

— Це я привіз із Сахари...

Інспектор аж почервонів, наважившись на таке признання. Втіху од своїх неприємностей, од нещасливого шлюбу, від всієї сірої буденності життя він знаходив у маленьких чорних камінцях, які відчиняли перед ним двері у таємницю.

Червоніючи ще дужче, Робіно додав:

— Такі самі трапляються й у Бразилії.

І Пельрен поплескав по плечі інспектора, який схилився над легендарною Атлантидою.

І від сором'язливості спитав:

— Ви цікавитесь геологією?

— Це моя пристрасть.

В його житті лише каміння було до нього лагідне.

Робіно покликали, він посмутнів, але став, як завжди, важний:

— Мушу залишити вас: пан Рів'єр викликає мене у невідкладних справах.

Коли Робіно ввійшов до контори, Рів'єр уже й забув про нього. Дивлячись на стінну карту, де червоним було позначено мережу авіаліній компаній, він щось міркував. Інспектор ждав наказів. Після довгих хвилин мовчанки, Рів'єр, не повертаючи голови, спитав:

— Що ви думаєте про цю карту, Робіно?

Іноді, повертаючись із світу марень, Рів'єр давав такі ребуси.

— Ця карта, пане директоре..

По правді кажучи, інспектор нічого про неї не думав, але тепер, суворо втупившись в карту, він інспектував відразу Європу і Америку. А Рів'єр тим часом, нічого не кажучи, міркував собі далі: "Мережа красива, але сувора. Її краса коштувала нам життя багатьох людей, молодих людей. В ній — достойність добре зроблених речей; але скільки ще проблем вона ставить!.." Однак мета для Рів'єра переважала все.

Робіно стояв поруч, так само втупивши погляд прямо в карту, і помалу приходив до тями. Від директора він не сподівався ніякого співчуття.

Одного разу спробував розжалобити Рів'єра, розповівши про свою безглузду хворобу, яка псувала йому життя, але той відповів жартом: "Якщо хвороба не дає вам спати, то вона стимулює вашу діяльність",

Це був тільки напівжарт. Рів'єр мав звичку стверджувати: "Якщо безсоння сприяє тому, що музикант пише прекрасні твори — це прекрасне безсоння!"

Якось він показав на Леру: "Гляньте, яка гарна ця потворність — вона відштовхує любов..." Можливо, всім тим великим, що було в Леру, він мав завдячувати цьому нещастю, яке звело все його життя тільки до роботи...

— Ви дружите з Пельреном?

— Гм...

— Я не дорікаю вам.

Рів'єр обернувся, і, нахиливши голову, почав ходити дрібними кроками, тягнучи за собою Робіно. На устах його з'явилась сумна усмішка, значення якої Робіно не зрозумів.

— Тільки... Тільки не забувайте, що ви — начальник.

— Так, — сказав Робіно.

Рів'єр подумав, що ось так кожної ночі зав'язується в небі вузлик нової драми. Ослаблення волі може призвести до поразки, а боротися, доки настане день, мабуть, доведеться ще багато.

— Ви завжди повинні бути у своїй ролі, — Рів'єр зважував свої слова. — Можливо, наступної ночі ви пошлете цього пілота в небезпечний рейс: він мусить послухатись вам.

— Так...

— У ваших руках, можна сказати, життя людей, і ті люди варті більше, ніж ви... — Він немовби завагався. — Це дуже важливо.

Кілька секунд він мовчав, так само ходячи дрібними кроками

— Якщо вони підкоряються вам з почуття дружби, то ви їх ошукуєте. Адже самі собою ви не маєте права вимагати ніяких жертв.

— Авжеж...

— Якщо ж вони думають, що ваша дружба дасть їм уникнути деякої важкої роботи, то знову ж ви їх обманюєте: вони повинні коритися за всіх умов. Сідайте-но.

Рів'єр легенько підштовхнув Робіно до свого столу.

— Я хочу, щоб ви були на своєму місці, Робіно. Якщо ви стомилися, то не ці люди мають вас підтримати. Ви — начальник. Ваша слабість просто смішна. Пишіть.

— Я...

— Пишіть: "Інспектор Робіно накладає на пілота Пельрена якесь там стягнення за те, що..." За що — це вже ви знайдете самі.

— Пане директоре!

— Робіть так, Робіно, ніби ви мене зрозуміли. Любіть своїх підлеглих. Але не кажіть їм про це.

І знову Робіно старанно вимагатиме, щоб на втулках гвинтів не було іржі.

Один з проміжних аеродромів сповістив по радіо: "В полі зору — літак. Дає сигнал: "Падає швидкість, іду на посадку".

Отже, буде втрачено півгодини. Рів'єр розізлився, як буває, коли швидкий поїзд раптом стане серед дороги і хвилини минають, уже не визначаючи пройденої відстані. Велика стрілка стінного годинника описувала тепер мертвий простір, а в ньому могло б уміститися стільки подій. Щоб обдурити важке чекання, Рів'єр вийшов з кімнати, і ніч видалася йому порожньою, як театр без акторів. "Така ніч пропадає!" Він сердито дивився крізь шибку на чисте небо, всипане зорями, на ці прекрасні сигнальні вогні, на місяць — на пропаще золото цієї ночі.

Але тільки-но літак піднявся у повітря, ніч знову стала для Рів'єра хвилюючою і прекрасною. Вона несла в собі життя. Про нього дбав і Рів'єр.

— Яка там погода?

Збігло десять секунд.

"Погода чудова".

Далі йшло кілька назв міст, над якими пролетів літак, і для Рів'єра це були міста, здобуті в бою.

VII

А через годину бортрадист поштового патагонського відчув, ніби хтось підняв його, легенько взявши за плечі. Він озирнувся: у важких хмарах погасли зорі. Радист нахилився вниз, шукаючи

вогні сіл, схожі на світлячків, що ховаються в траві, але в тій чорній траві не було жодної іскорки.

Йому стало тоскно від думки, що попереду важка ніч: наступи, відступи, здобуті території, які треба віддавати назад. Він не розумів тактики пілота, йому здавалось, що незабаром вони вріжуться в товщу ночі, як у стіну.

Тепер він бачив попереду, на обрії, якийсь ледь помітний відблиск, ніби заграва над кузнею. Радист торкнув Фаб'єна за плече, але той не ворухнувся.

Перші хвилі далекої грози дійшли до літака. Він м'яко піднявся, металева маса, давлячи всією своєю вагою, нависла над тілом радисти, потім, ніби розчинилася, розтанула. і кілька секунд радист пливо один серед ночі. Тоді він учепився обома руками за крицеві лонжерони.

Радист бачив зараз в усьому світі лише червону лампочку в кабіні, і він здригнувся, відчуваючи, як він спускається в самісіньке серце ночі, під захистом тільки маленької шахтарської лампи. Він не наважився турбувати пілота і розпитувати, що той вирішив, і, стиснувши руками крицю, нахилившись уперед до Фаб'єна, дивився на його темну потилицю.

У тьмяному світлі вимальовувались тільки його голова і нерухомі плечі. Темна постать трохи схилилася ліворуч, лице, обернене до бурі, певно, омивали відблиски грози. Проте обличчя радист зовсім не бачив. Усі почуття, які проступали на цьому спрямованому до бурі обличчя, оті гримаси досади, і воля і гнів, — усе, що це бліде лице посилало назустріч коротким спалахам блискавок, було невидиме для радиста.

А проте він вгадував міць, яка причаїлася в тій нерухомій постаті, і любив її. Вона впевнено несла його назустріч грозі, але й прикривали його. Ці руки, які стискали штурвал, уже душили бурю, мов шию звіра; але дужі плечі лишались нерухомими і в них, відчувалося, ще є великий запас сили.

Радист подумав, що, зрештою, пілот за все відповідає. І, ніби вмостившись на спині коня, що мчить галопом у полум'я пожежі, радист з насолодою відчував ту велику і вагому силу, яка струмувала з нерухомо застиглої попереду темної постаті.

З лівого боку, наче миготливий маяк, знову спалахнуло вогнище.

Радист підняв було руку, щоб торкнутися Фаб'єна, попередити його, але пілот уже сам повільно повернув голову, кілька секунд дивився в обличчя новому ворогові, а потім, так само повільно прибрав попередньої пози. Плечі знову нерухомо застигли, потилиця притулилася до шкіряної спинки сидіння.

VIII

Рів'єр вийшов на вулицю — хотілося трошки пройтися, відігнати відчуття тривоги, що знов охоплювало його. Все його життя було в дії, в дії, перейнятій драматизмом, і він тепер з подивом відчував, як ця драма переміщається, стає його особистою драмою. Він подумав, що в житті маленьких людей в містечках, на перший погляд тихому житті коло музичних кіосків, теж іноді бувають важкі драми: хвороба, кохання, скорбота і, можливо... Власне лихо багато чому його навчило. "Це відчинились якісь нові вікна", — думав він.

Потім, десь близько одинадцятої години вечора, відчувши, що йому вже краще, Рів'єр подався до канцелярії. Неквапливо

пробирався він серед натовпу біля кінотеатрів. Звів очі до зірок, що блимали над вузькою вулицею, майже погашені вогнями реклами і подумав: "В цей вечір, коли десь летять два мої літаки, я відповідаю за все небо. Ота зірка — це знак, який шукає мене в натовпі і знаходить: ось чому я відчуваю себе трохи чужим, трохи самотнім".

Йому згадалася музична фраза — кілька нот із сонати, яку він учора слухав з друзями. Його друзі не зрозуміли: "Це мистецтво наганяє нудьгу на нас, та й на вас теж, тільки ви не признаєтесь".

— Можливо, — відповів він.

Тоді, як оце й зараз, він відчув себе самотнім, але невдовзі зрозумів , як збагачує його ця самотність. Музика несла йому звістку, тільки йому серед усіх цих обмежених людей вона довіряла свою таємницю. То був знак зорі. Через голови стількох людей вона розмовляла з ним мовою, яку чув тільки він.

На тротуарах Рів'єра штовхали, а він думав : "Я не сердитимусь. Я схожий на батька хворої дитини, який повільно іде в натовпі, несучи в душі велику тишу свого дому".

Рів'єр підняв очі на людей. Він намагався розпізнати серед них тих, хто повільно ніс у собі своє відкриття або своє кохання, і думав, які самотні люди — доглядачі маяків.

Рів'єрові була приємна тиша канцелярії. Він неквапливо переходив з кімнати в кімнату, і його кроки звучали самотньою луною. Друкарські машинки спали під чохлами. У великих замкнених шафах акуратно стояли папери. Десять років досвіду і праці. Йому уявилося, що він в темних підвалах банку,

де зібрано величезні багатства. Він думав, що в кожній його папці є дещо коштовніше від золота: жива сила. Жива сила, хоч вона й заснула, як золото в банках.

Десь тут він зустріне єдину живу душу — чергового секретаря. Десь тут людина працює, щоб не зупинилося життя, щоб людська воля знайшла своє продовження, щоб від посадки до посадки, від Тулузи до Буенос-Айреса ніколи не обірвався ланцюг.

"І ця людина нічого не знає про свою велич".

Десь боролися поштові літаки. Нічний політ тягнувся довго, наче хвороба: треба було ждати. Треба було допомагати цим людям, що руками, коліньми, грудьми зустрічали морок, віч-на-віч билися з ним і в усьому світі не знали більше нічого, окрім хистких, невидимих стихій, з яких вони силою власних рук, наосліп, мусили вирватися, наче з морських глибин. Яким страшним іноді може бути признання: "Я освітив свої руки, щоб побачити їх..." У червоному світлі, мов у ванночці з фотопроявником, проступає тільки оксамит рук. Це те, що лишається від світу, і те, що треба врятувати.

Рів'єр штовхнув двері відділу експлуатації. В кімнаті горіла одна лампочка, утворюючи в кутку світлу пляму. Клацання єдиної друкарської машинки надавало цій тиші якогось особливого змісту, але не заповнювало її. Іноді дзвонив телефон; тоді черговий секретар вставав зі свого місця і йшов назустріч цьому настирливому і сумному поклику. Він знімав трубку і невимдима тривога зникала: то була дуже лагідна розмова в затіненому кутку. Потім людина байдужно поверталася до свого столу, вираз самотності і сонливості, що застиг на її обличчі, приховував нерозгадану таємницю. Коли два літаки перебувають у польоті, кожен поклик, що йде звідти, зовні, з ночі, несе в собі загрозу. Рів'єр думав про телеграму,

яку приносять увечері, коли вся сім'я сидить круг лампи, потім про нещастя, що його кілька нескінченно довгих секунд скриває батькове обличчя. По ньому спочатку пробігає тільки слабенька хвиля, — така спокійна, така не схожа на раптовий крик. І кожного разу у приглушеному дзвінку Рів'єр чув глухе відлуння того крику. І кожного разу, коли черговий, повільний в своїй самотності, повертався з тіні до лампи, схожий чимось на плавця, який виринув поміж хвилями з глибини, Рів'єрові вважався в його рухах тягар таємниці.

— Сидіть. Я підійду.

Рів'єр узяв трубку, почув гудіння світу.

— Я — Рів'єр, слухаю вас.

Слабкий шум, потім голос:

— З'єдную вас з радіостанцією.

Знову шум, потріскування контактів у комутаторі, потім уже інший голос:

— Говорить радіостанція. Передаємо телеграми.

Рів'єр записував, киваючи головою:

— Так... Так... Гаразд...

Нічого важливого. Звичайні службові зведення. З Ріо-де-Жанейро вимагали довідку, Монтевідео говорив про погоду, а Мендоса — про технічне устаткування. То були звичні, домашні звуки.

— А літаки?

— Грози. Літаків не чуємо.

— Гаразд.

Рів'єр подумав, що ось тут чиста ніч, сяють зорі, а радисти вже вловлювали в ній подих далеких гроз.

— До побачення.

Рів'єр підвівся, до нього підійшов секретар.

— Папери на підпис, пане директоре..

— Гаразд.

І раптом Рів'єр відчув велику прихильність до того чоловіка, на плечах якого теж лежав тягар цієї ночі. "Бойовий товариш, — думав Рів'єр. — Він так ніколи й не дізнається, як об'єднує нас ця безсонна ніч".

IX

З пачкою паперів в руках Рів'єр повернувся до свого кабінету і знову відчув той гострий біль у правому боці, який непокоїв його уже кілька тижнів.

"Кепські справи..."

Він притулився на мить до стіни.

"Це безглуздя".

Потім дістався до фотеля.

В котрий уже раз Рів'єр відчув, що він зв'язаний, мов старий лев, і його охопив глибокий сум.

"Скільки праці — і так закінчити! Мені п'ятдесят; п'ятдесят років я наповнював своє життя, створював самого себе, боровся, міняв хід подій, — і ось що цікавить і сповнює мене тепер, витісняючи все інше... Це безглуздя".

Він почекав, коли біль трохи вщух, витер піт і взявся до роботи.

Повільно переглядав папери.

"Під час демонтування мотора 301 в Буенос-Айресі відзначено... На винного накласти суворе стягнення".

Він підписав.

"На аеродромі у Флоріанополісі всупереч інструкціям..."

Він підписав.

"В порядку дисциплінарного стягнення звільнити начальника аеродрому Рішара, який..."

Він підписав.

Біль у боці став тупіший, але не зник, жив у ньому як щось нове, надаючи життю нового сенсу, і примушував Рів'єра думати про себе самого майже з гіркотою.

"Справедливий я чи несправедливий? Не знаю. Коли я караю — аварій стає менше. Відповідальна за це не людина, а якась темна сила, і оволодіти цією силою можна тільки тоді, коли держиш людей у руках. Якщо б я був дуже справедливий, то нічний політ щоразу перетворювався б на гру зі смертю".

Рів'єра охопила втома — він стомився, так невідступно добиваючись свого. Він подумав, що жалість — це гарна риса. Поглинутий думками, він усе ще гортав папери.

"...щодо Робле, то з нинішнього дня він у нас не працює".

Рів'єр згадав старого Робле і вечірню розмову з ним:

— Це буде урок. Це буде урок для всіх.

— Але ж пане... Це ж було тільки раз, подумайте пане, — один-єдиний раз! Я працював усе своє життя!

— Потрібен урок.

— Але ж пане!... Погляньте, пане!"

Потертий бумажник і стара газета з фотографією, де молодий Робле стоїть біля літака.

Рів'єр бачив, як тремтіли старечі руки з цим наївним доказом колишньої слави.

"— Це було в дев'ятсот десятому році, пане... Це ж я зібрав перший в Аргентині літак! З дев'ятсот десятого року я в авіації... Це, пане, двадцять років! То як же ви можете казати...

А молоді, як вони сміятимуться наді мною в цеху!.. Ох і сміятимуться, пане!

— Мене це не обходить.

— А мої діти, пане, у мене ж діти!

— Я сказав: даю вам місце підсобного робітника.

— А моя гідність, пане, моя гідність! Подумайте, пане, я двадцять років в авіації, старий робітник...

— Місце підсобного робітника.

— Я відмовляюся, пане, відмовляюся!"

Старечі руки тремтіли, і Рів'єр одвертав очі від них — зморшкуватих, грубих і прекрасних.

"— Місце підсобного робітника.

— Ні, пане, ні.. Я хочу вам сказати ще...

— Можете йти".

Рів'єр подумав: "Це не його я так жорстоко вигнав, а те зло, за яке він, можливо, і не відповідає, але знаряддям якого він став.

Бо обставинами треба керувати, тоді вони скоряються, а ти твориш. А люди — це просто речі, і їх теж створюють. Або звільняють, якщо вони стають знаряддями зла".

"Я хочу вам сказати ще.." Що хотів йому сказати бідолашний старий? Що у нього віднімають давню радість? Що він любить саме стукотіння інструментів по металу літака, що його життя позбавляють великої поезії, і потім... що треба якось жити?

" Я дуже стомився, — думав Рів'єр. У ньому піднімалася хвиля якогось лагідного збудження. Він постукував по паперу і думав: — Мені дуже подобалось обличчя цього старого робітника... І Рів'єр знову бачив його руки. Згадав, як вони ворухнулися, ніби от-от мали зімкнутись. Досить було сказати: "Ну гаразд, гаразд, лишайтесь". Рів'єр уявляв, який потік радості розлився б по старечих руках. І ця радість, про яку розповіло б не обличчя, а старі руки робітника, видалася Рів'єрові найпрекраснішим, що є у світі. "Може, порвати цей наказ?"

Уявив родину старого, його повернення ввечері додому, скромну гордість:

— "Отже, тебе залишають?

— Аякже! Аякже! Це ж я зібрав перший у Аргентіні літак!" І молоді у цеху більше не сміятимуться — авторитет старого буде відновлено...

"Порвати?"

Задзвонив телефон, Рів'єр узяв трубку.

Довга мовчанка, потім якісь відголоси, глибина, якої надають людським голосам простір і вітер. Нарешті почулося:

— Говорить аеродром. З ким я розмовляю?

— Це Рів'єр.

— Пане директоре, шістсот п'ятдесятий уже на старті.

— Добре.

— Нарешті все зроблено. Але в останню годину довелося лагодити електропроводку — були пошкоджені контакти.

— Гаразд. Хто монтував мережу?

— Ми перевіримо. Якщо дозволите, вживемо суворих заходів: несправність освітлення в літаку може бути дуже небезпечна!

— Авжеж.

Рів'єр думав: "Якщо не виривати з корінням зло щоразу, коли його бачиш і де б воно не було, тоді траплятимуться несправності освітлення: не боротись із злом, коли знаєш його знаряддя, це злочин. Робле повинен піти".

Секретар нічого не бачив, він безперервно клацав на машинці.

— Що ви друкуєте?

— Двотижневий звіт.

— Чому він досі не готовий?

— Я...

— Розберемося.

"Дивно, як випадкові обставини беруть гору, як проявляється велика темна сила, та, що пробуджує незаймані ліси, та, що росте, кипить навколо кожного великого діла". І Рів'єр подумав про ті храми, які розвалюються від маленьких ліан.

"Велике діло..."

І ще подумав, щоб упевнити самого себе: "Я люблю всіх цих людей. Я борюся не з ними, а з тим злом, яке виступає через них..."

Серце билося часто, завдаючи йому болю.

"Я не знаю, чи добре те, що я зробив. Не знаю точної вартості ні людського життя, ні справедливості, ні горя. Не знаю точно, чого варта радість людини. І тремтяча рука. І жалість і лагідність..."

Він марив:

"Життя сповнене суперечностей, і кожен виплутується з них як може... Але продовжувати своє життя, творити, обмінювати своє тлінне тіло..."

Рів'єр щось поміркував, тоді подзвонив.

— Передайте пілотові європейського поштового, щоб перед вильотом зайшов до мене.

І подумав:

"Не можна, щоб цей літак даремно пролетів півдороги. Якщо я не струсну своїх людей, вони ніколи не позбудуться страху перед ніччю".

X

Дружина пілота, розбуджена телефонним дзвінком, подивилась на чоловіка і подумала:

"Нехай ще трохи поспить".

Вона милувалася його оголеними грудьми і думала, що він — мов красень корабель.

Він спав у своєму ліжку, тихому, як гавань, і, щоб ніщо не потривожило його сон, вона розправляла пальцем складки, ніби стирала тіні, ніби розгладжувала легкі брижі, заспокоюючи постіль, як божественний дотик вгамовує море.

Вона встала, розчинила вікно, підставила обличчя вітру. З висоти було видно весь Буенос-Айрес. У сусідньому будинку танцювали, і вітер доносив уривки мелодій — був час розваг і відпочинку. Місто запхало людей у свої сто тисяч фортець; все ще дихало спокоєм і певністю; але цій жінці здавалося, що от-от пролунає крик: "До зброї!" І на той заклик відгукнеться одна-єдина людина — її чоловік. Він ще спав, але то був тривожний сон військових резервів, що їх скоро кинуть у бій. Дрімотне місто не боронило його: вогні цього міста видаватимуться пілотові нікчемними, коли він, молодий бог, підніметься над їхньою курявою. Дружина дивилася на його молоді руки, в які через годину передадуть долю європейського поштового, які візьмуть відповідальність за долю цілого міста. І вона відчула тривогу. Цей чоловік — один серед мільйонів — був призначений для надзвичайної самопожертви. Їй стало тоскно. Він утече від її

ласки. Вона годувала його, любила, пестила не для себе, а для цієї ночі, яка ось-ось мала забрати його. Для битв, для тривог, для перемог, про які вона ніколи не дізнається. Вона тільки на деякий час привчила до себе ці ніжні руки, а їх справжню роботу майже не уявляла. Вона знала усмішку свого коханого, знала його чуйність, але не знала того божественного гніву, яким палає він, опинившись серед грози. Вона оповила його ніжними путами кохання, музики, квітів, але в час вильоту ці пута щоразу спадали, і, здавалося, він од того не дуже страждав.

Чоловік розплющив очі:

— Котра година?

— Дванадцята.

— Яка погода?

— Не знаю...

Він підвівся. Потягуючись, рушив до вікна.

— Сьогодні, здається, мені буде не дуже холодно. А який напрям вітру?

— Звідки мені це знати...

Він висунувся з вікна:

— Південний. Чудово. Так дутиме принаймні до Бразилії.

Побачивши місяць, він відчув себе зовсім багатим. Потім перевів погляд униз, на місто.

Воно зараз не було для нього ні милим, ні світлим, ні теплим. Він уже бачив, як летить суєтна курява його вогнів.

— Про що ти думаєш?

Він думав про те, що біля Порто-Аллегре може бути туман.

— У мене своя тактика. Я знаю, де його обійти.

Він ще більше нахилявся з вікна. Дихав глибоко, ніби мав голий кинутися у море.

— Ти не дуже й сумуєш... На скільки днів летиш?

Днів на вісім-десять. Точно він не знає. А сумувати — чого?

Рівнини, міста, гори... Він, здається, вирушає добровільно, щоб їх скорити. Не мине й години, як він здобуде, а потім відкине назад Буенос-Айрес.

Він усміхнувся.

— Це місто... Скоро я буду далеко від нього! Добре вилітати вночі! Летиш обличчям на південь, а тоді натиснеш важіль газу — і через десять секунд весь ландшафт перекидається, і ти летиш на північ. І місто — це тільки морське дно.

Вона подумала про все те, чого треба зректися, щоб завойовувати...

— Ти не любиш свого дому?

— Я люблю свій дім…

Але дружина знала, що він уже в дорозі. Його широкі плечі вже тиснуть на небо.

І вона показала йому на нічний простір:

— Тобі випала гарна погода! Твоя дорога вимощена зорямию

Він засміявся:

— Авжеж.

Вона поклала руку йому на плече і з хвилюванням відчула його тепло: цьому тілу загрожує небезпека?..

— Ти дуже сильний, але будь обережним!

— Обережний, ясна річ...

І знову засміявся.

Він почав одягатися. На це свято він вдягався у найгрубіші тканини, в найважчу шкіру, одягався, як селянин. І чим важчий він ставав, тим більше вона милувалася ним. Сама застебнула йому пояса, допомогла натягнути чоботи.

— Ці чоботи муляють.

— Ось інші.

— Знайди мені мотузок, щоб прив'язати запасний ліхтарик.

Вона оглянула чоловіка. Востаннє перевірила його спорядження: все припасовано добре.

— Ти дуже гарний.

Побачила, що він ретельно зачісується.

— Це для зірок?

— Це щоб не почувати себе старим.

— Я ревную...

Він знову засміявся, обняв її, притиснув до свого важкого одягу. Потім узяв її, як маленьку, на руки і, так само сміючись, поклав у ліжко:

— Спи!

Зачинивши за собою двері, він вийшов на вулицю і серед невпізнанної вечірньої юрби ступив перший крок до завоювання ночі.

Вона залишилася сама. Сумно дивилася на квіти, на книги — на все те ніжне, лагідне, що для нього було тільки морським дном.

XI

Його приймає Рів'єр.

— Під час останнього рейсу ви утнули мені штуку. З півдороги кудись повернули, хоч метеозведення були добрі, і ви вільно могли пройти навпростець. Злякалися?

Заскочений зненацька, пілот мовчить. Повільно потирає долоні. Потім підводить голову і дивиться Рів'єрові просто в очі:

— Так.

Десь у глибині душі Рів'єрові жаль цього відважного хлопця, який десь раптом злякався. Пілот намагається виправдатись.

— Я вже нічого не бачив. Звісно, трохи далі... Можливо... радіо повідомляло. Але моя лампа майже не світила, я не бачив навіть власних рук. Хотів увімкнути посадкову фару, щоб бачити хоч крило, — нічого не помогло. Мені здавалося, що я на дні величезної ями, з якої важко вибратися. А тут іще мотор почав капризувати...

— Ні.

— Ні?

— Ні. Мотор ми потім оглянули. Працює чудово. Та коли злякаєшся, то завжди здається, що мотор починає капризувати.

— Хто б не злякався! Наді мною здіймалися гори. Я хотів набрати висоту і попав у завихрення. Ви ж самі знаєте, коли нічого не бачиш... завихрення... Замість того, щоб піднятися, я втратив сто метрів. Я вже не бачив ні гіроскопа ні манометрів. Мені здавалося, що оберти зменшуються, мотор почав перегріватися, що падає тиск масла... І все це в пітьмі, як хвороба. Я дуже зрадів, коли побачив освітлене місто.

— У вас надто багата фантазія. Йдіть.

І пілот виходить.

Рів'єр вмощується глибше в фотелі, проводить рукою по сивому волоссю.

"Це найвідважніший з моїх людей. Того вечора він діяв прекрасно, але я рятую його від страху..."

І знову, як спокуса слабості зринула думка:

"Щоб люди тебе любили досить їх пожаліти. Я не маю жалю, або приховую його. А так хотілося б оточити себе людською дружбою, теплом. Це буває в роботі лікаря. А я спрямовую хід подій. Мені треба виковувати людей, щоб вони спрямовували події. Увечері в кабінеті, сидячи над стосом дорожних листів, я так гостро відчув цей незбагненний закон. Досить трошки попустити, дозволити добре відрегульованим подіям іти своїм ходом, і одразу ж, мов якимось чудом, починаються аварії. Ніби моя воля — це єдине, що не дає літаку розбитися в польоті, не дає бурі затримати літак у дорозі. Іноді я і сам дивуюся своїй владі".

Він продовжував міркувати:

"Можливо, тут усе ясно. Так садівник невпинно бореться на своєму газоні... Земля споконвіку виношує в собі дикий ліс, а сила простої людської руки заштовхує його назад в землю".

Він думає про пілота:

"Я рятую його від страху. Я нападав не на нього, через нього я нападаю на той опір, що паралізує людей перед лицем

невідомого. Якщо я його слухатиму, жалітиму, якщо серйозно поставлюся до його пригоди — він повірить, що я й справді повернувся з якоїсь таємничої країни, а саме таємниці люди й бояться. Треба, щоб люди спускалися в цей похмурий колодязь, а тоді піднімалися з нього і казали, що нічого там не бачили. Треба, щоб оця людина, не маючи навіть шахтарського ліхтарика, який освітлює тільки руки або крило, спустилася в найпотаємнішу глибину ночі, в її товщу, і на всю ширину плечей розсунула невідомість".

Однак у цій боротьбі Рів'єра і його пілотів у глибині їхніх душ зв'язувало мовчазне братерство. Це були люди однієї формації, їх вела та сама жадоба перемоги. Але Рів'єр пам'ятає інші битви, які він вів, підкорюючи ніч.

В офіційних колах побоювались похмурих володінь ночі, мов якоїсь невідомої пущі. Їм здавалося, що кинути екіпаж із швидкістю двісті кілометрів на годину назустріч бурям, туманам, і всім тим невидимим перешкодам, якими сповнена ніч — це авантюра, допустима тільки у військовій авіації: ясної ночі вилітаєш з аеродрому, бомбардуєш — і повертаєшся на той же аеродром. Але регулярні нічні рейси були б приречені на невдачу. "Нічні польоти — заперечив Рів'єр, — це для нас питання життя і смерті, бо кожної ночі ми втрачаємо ту перевагу над залізницею і пароплавством, яку здобуваємо протягом дня".

Рів'єрові було нудно слухати ці розмови про баланс, страхування і особливо про громадську думку. Він заперечував: "Громадською думкою керують!" Він думав: "Скільки часу витрачається марно! В житті є щось... щось таке, що переважає все інше. Воно живуче, і щоб жити, воно змітає з дороги всі перешкоди, щоб жити, воно створює свої закони. Воно нездоланне". Рів'єр не знав, коли і як цивільна авіація почне

нічні польоти, але знав, що це неминуче буде, і до цього треба готуватися.

Він згадує столи під зеленим сукном, за якими він, підперши рукою підборіддя, з дивною свідомістю своєї власної сили слухав нескінченні заперечення. Йому здавалося, що всі ті заперечення — пустопорожні, самим життям приречені на загибель. І він відчував, як росте в ньому, наливається вагою його власна сила. "Мої докази незаперечні, я переможу, — думав Рів'єр. — Це природний хід подій". Коли від нього вимагали якихось гарантій, які б усували всілякий ризик, він одказував: "Закони виводяться на основі досвіду, пізнання законів ніколи не передує досвіду".

Після довгого року боротьби Рів'єр добився свого. "Добився завдяки своїй вірі" — казали одні. "Завдяки своїй наполегливості, своїй ведмежій силі, яка трощить усе, прокладаючи собі шлях", — твердили інші, а сам Рів'єр думав, що він просто обрав правильний напрямок.

Але як обережно він починав! Літаки вилітали не раніше, ніж за годину до світанку, і сідали не пізніше, ніж за годину після заходу сонця. Тільки набувши досвіду й більшої певності, Рів'єр наважився послати поштові літаки в глибини ночі. Майже без послідовників, мало не всіма осуджуваний, він боровся тепер самотньо.

Рів'єр дзвонить, щоб узнати останні повідомлення з літаків.

XII

Тим часом патагонський поштовий досяг бурі, і Фаб'єн вирішив не обходити її. Він вважав, що гроза охопила надто великий простір, бо лінія блискавок ішла далеко вглиб і

відкривала цілі бастіони хмар. Він спробує пройти внизу, під грозою, а якщо не вдасться — повертатиме назад.

Він подивився на висотомір: тисяча сімсот метрів. Долонями натиснув важіль управління, щоб уже спускатися. Мотор почав сильно вібрувати, літак затремтів. Фаб'єн наугад виправив кут спуску, потім перевірив по карті висоті пагорбів — п'ятсот метрів. Щоб зберегти безпечну відстань, він летітиме на висоті сімсот метрів.

Фаб'єн жертвував висотою, як гравець, що ставить на карту усі свої статки.

Попавши в завихрення, літак провалився вниз і затремтів ще дужче. Фаб'єн відчув, що йому загрожують невидимі обвали. Уявилося, що він повертає назад і знову бачить сто тисяч зірок, — але ні, він ні на градус не змінив курсу.

Фаб'єн зважував свої шанси: можливо, буря має місцевий характер, адже Трілью — наступний аеропорт — повідомив, що небо на три чверті закрите. Отже, в цьому чорному бетоні йому треба було прожити щонайбільше двадцять хвилин. І все ж тривога не покидала пілота. Нахилившись ліворуч, проти вітру, він намагався знайти ті невиразні відблиски, які пробиваються навіть крізь найгустішу нічну темряву. Але тепер не було навіть тих відблисків. Тільки ледь помітно мінялася густота мороку, а може, стомлені очі просто обманювали його.

Він розгорнув записку радиста:

"Де ми?"

Фаб'єн дорого дав би за те, щоб це знати. Він відповів: "Не знаю. Йдемо по компасу крізь грозу".

І знову нахилився. Його бентежило полум'я вихлопу, яке тяглося за мотором, наче вогняний букет; полум'я було таке бліду, що при місяці його й не помітив би, але в тій пітьмі небуття воно вбирало в себе весь видимий світ. Пілот уважно подивився на нього. Вітер туго сплів язики полум'я, схожі на палаючі смолоскипи.

Кожні тридцять секунд Фаб'єн нахилявся до приладів, перевіряв гіроскоп і компас. Він більше не наважувався вмикати слабенькі червоні лампочки, які тільки надовго засліплювали його, але од світних циферблатів лилося бліде зоряне сяйво.Тут, серед стрілок і цифр пілота охоплювало оманливе відчуття безпеки — так буває з людиною в каюті корабля, по якому перекочуються хвилі. З такою ж дивовижною неминучістю на літак котилася ніч, і все те, що вона несла з собою — скелі, уламки, горби.

"Де ми?" — вдруге спитав радист.

Фаб'єн знову висунувся ліворуч, продовжуючи своє страшне пильнування. Він уже не знав, скільки часу, скільки зусиль треба буде, щоб звільнитися від цих похмурих пут. Він майже сумнівався в тому, що взагалі позбудеться їх, бо він поставив своє життя на карту, на цей брудний пом'ятий папірець, який він розгортав і читав тисячу разів, щоб підкріпити свою надію. "Трілью: небо закрито на три чверті, вітер західний, слабкий". Якщо Трілью закрито на три чверті, то у розривах між хмарами можна буде розгледіти його вогні. Якщо тільки...

Блідий відблиск надії спонукав Фаб'єна летіти далі, але сумніви не полишали його, і він сяк-так дряпає радистові записку: "Не знаю, чи зможу пробитися. Узнайте, чи позаду все ще ясно".

Відповідь вразила його:

"Комодоро передає: повернутися туди неможливо. Буря".

Фаб'єн починає здогадуватися, що незвичайна буря, яка лютує над Андійськими Кордільєрами, повернула в напрямку моря. Циклон охопить міста раніше, ніж до них дістанеться Фаб'єн.

"Узнайте погоду в Сан-Антоніо".

"Сан-Антоніо відповідає" піднімається західний вітер, на заході — буря. Небо закрито повністю. В Сан-Антоніо погана чутність, перешкоди. Я теж чую погано. Мабуть, скоро доведеться прибирати антену — заважають розряди. Ви не збираєтесь повернути? Які ваші плани?"

"Дайте мені спокій. Узнайте погоду в Байя-Бланка".

"Байя-Бланка передає: менш як за двадцять хвилин на них звалиться з заходу сильна гроза".

"Узнайте погоду в Трілью".

"Трілью відповідає: з заходу йде ураган із швидкістю тридцять метрів за секунду і шквали дощу".

"Передайте в Буенос-Айрес: ми замкнуті з усіх боків, буря охоплює тисячу кілометрів, нічого не бачимо. Що робити?"

Для пілота ця ніч була безмежна — вона не вела ні до якогось порту (вони, здавалося, були недосяжні), ні до світанку,

бо за годину сорок хвилин мав скінчитися бензин. Рано чи пізно в сліпій темряві вони мали впасти в безодню.

Якби можна було діждатися ранку...

Фаб'єн уявляв собі світанок, мов золотий піщаний пляж, до якого їх могло прибити після цієї страшної ночі. Під літаком, що попав у небезпеку, виникли б береги рівнин. Мирна земля несла б в обіймах сну свої ферми і табуни, і пагорби. Все те невідоме, що перекочується зараз у пітьмі, одразу стало б безпечним. Якби тільки це можна було — він поринув би назустріч дню!

Він подумав, що кільце замкнулося. Так чи інакше — все має вирішитись у цій густій масі.

Це правда. Інколи здавалося, що світанок принесе йому зцілення...

Але ні, навіщо дивитися на схід, туди, де живе сонце: між ним і сонцем залягла глибина ночі, з якої не вибратись.

XIII

— Асуньйонський поштовий іде добре. На другу годину буде тут. Зате передбачається чимале запізнення патагонського, здається, йому нелегко.

— Так, пане Рів'єр.

— Можливо, що ми відправимо європейський літак не чекаючи прибуття патагонського: як тільки прибуде асуньйонськеий, ваи дістанете розпорядження. Будьте готові.

Тепер Рів'єр перечитував телеграми від північних аеродромів. Вони розстилали перед європейським поштовим місячну доріжку: "Небо чисте, повний місяць, вітру нема". Гори Бразилії, які чітко вирізнялися на ясному небі, прямо поринали у сріблясті води моря своїми вершинами, вкритими чорним лісом. На цей ліс, не забарвлюючи його, нескінченним дощем лилося місячне сяйво. І острови теж чорні, як уламки після корабельної аварії, що плавають у морі. І всю дорогу — цей невичерпний місяць: фонтан світла.

Якщо б Рів'єр наказав вирушати, екіпаж європейського літака вступив би у стійкий світ, який цілу ніч лив би м'яке сяйво. У світ, де ніщо не загрожувало порушити рівновагу між масами мороку і світла. Коди не проникали навіть лагідні дотики тих легких вітрів, які, трошки подужчавши, можуть за кілька годин зіпсувати гнилими хмарами все небо.

І все ж, дивлячись на це сяйво, Рів'єр вагався, як золотошукач перед забороненою золотою ділянкою. Те, що відбувалося на півдні, звинувачувало Рів'єра — він один захищав нічні польоти. Катастрофа в Патагонії так зміцнила б моральні позиції його супротивників, що його певність могла б бути безсила; а певність Рів'єра не похитнулася: драма була наслідком якогось прорахунку, але вона свідчила тільки про цей окремий прорахунок і більше ні про що. "Можливо, на заході слід встановити спостережні пункти...Побачимо". І ще він думав: " У мене є ті самі вагомі підстави наполягати на своєму, а приин можливих нещасних випадків буде менше: одна з них відома". Невдачі зміцнюють сильних. На жаль, з людьми доводиться вести гру, в якій майже не береться до уваги справжній сенс речей. Виграєш ти чи програєш — це залежить від якихось зовнішніх причин і виражається жалюгідними очками. Але видимість програшу зв'язує тебе."

Рів'єр подзвонив.

— Байя-Бланка все ще нічого не повідомляє?

— Ні.

— Викличте аеродром по телефону.

Через п'ять хвилин він питав:

— Чому ви нічого не передаєте?

— Ми не чуємо літака.

— Мовчить?

— Невідомо. Сильні грози. Навіть коли б він щось передавав, ми нічого б не почули.

— А Трілью його чує?

— Ми не чуємо Трілью.

— Подзвоніть туди по телефону.

— Пробували: лінія пошкоджена.

— Яка у вас погода?

— Загрозлива. Блискавки на заході і півдні. Надто душно.

— Вітер?

— Ще слабкий, але це на десять хвилин.

І Рів'єр став перегортати телеграми з південних аеропортів. Усі повідомляли, що літак мовчить. Деякі аеропорти перестали відповідати Буенос-Айресу, і на карті ширилася пляма німих районів — над маленькими містами уже бушував циклон, і двері були щільно зачинені, і кожен будинок на темній вулиці, одрізаний від світу, загубився серед ночі, мов корабель у морі. Тільки світанок визволить їх.

А проте, нахилившись над картою, Рів'єр усе ще не втрачав надії знайти десь клапоть чистого неба, — він надіслав телеграми до поліції понад тридцятьох провінційних містечок, просив повідомити про стан погоди, і відповіді уже почали надходити. Всі радіостанції лінії на дві тисячі кілометрів дістали наказ: почувши сигнал літака, протягом тридцяти секунд сповістити Буенос-Айрес, а Буенос-Айрес повідомить ту станцію. щоб вона передала Фаб'єнові, де він може сховатися.

На годину ночі викликали службовців, і вони вже заповнили канцелярію. Якимись таємничими шляхами люди дізнавалися, що нічні польоти, можливо, будуть відмінені, і навіть європейський поштовий вилітатиме тільки на світанку. Притишивши голос, вони говорили про Фаб'єна, про циклон і особливо про Рів'єра. Вони вгадували, що він десь тут, десь зовсім поряд, роздавлений цим звинуваченням, яке кинула йому сама природа.

Та ось голоси замовкли: на порозі з'явився Рів'єр, у пальті, у капелюсі, як завжди, насунутому на очі, — вічний мандрівник. Він спокійно підійшов до начальника канцелярії.

— Вже десять хвилин на другу, документи європейського оформлено?

— Я... я думав...

— Ви маєте не думати, а виконувати.

Він повернувся, і заклавши руки за спину, повільно підійшов до розчиненого вікна.

Підбіг секретар:

— Пане директоре, ми одержимо мало відповідей. Повідомляють, що у внутрішніх районах багато телеграфних ліній уже зруйновано...

— Гаразд.

Рів'єр незворушно дивився у ніч.

Отже, кожна нова звістка несла загрозу літаку. Кожне місто, якщо його лінії зв'язку ще не були зруйновані, і воно мало змогу відповісти Буенос-Айресу, повідомляло про рух циклону, мов про ворожу навалу. "Буря йде з глибини материка, з Кордільєрів. Змітаючи все на своїй дорозі, вона посувається до моря..."

Рів'єрові здавалося, що зорі надто яскраві, повітря надто вологе. Яка дивна ніч! Вона раптом починала гнисти шарами, як м'якуш розкішного плоду. Над Буенос-Айресом ще світили у повному своєму складі зорі, але то була тільки оаза, і то ненадовго... А втім, літак і не міг сюди дістатися. Грізна ніч, яка гниє від подихів недоброго вітру. Ніч, яку нелегко перемогти.

Десь у її глибинах бореться з небезпекою літак, і в ньому — охоплені тривогою люди.

XVI

Дружина Фаб'єна подзвонила по телефону.

В ту ніч, коли він мав повернутися, вона щоразу розраховувала політ патагонського поштового. "Зараз він вилітає з Трілью.." І засинала. Трохи пізніше: "Він підлітає до Сан-Антоніо і вже бачить вогні..." Тоді вона вставала, відхиляла завіски і оглядала небо: "Ці хмари заважають йому..." Іноді між хмарами, як пастух ішов місяць. І молода жінка знову лягала, заспокоєна місяцем та зорями, що тисячами оточують її чоловіка. Десь коло години ночі вона відчувала, що він наближається. "Він має бути вже недалеко, він бачить Буенос-Айрес..." Тоі вона знову вставала, готувала йому їжу, гарячу каву: "Там, угорі так холодно..." Вона завжди зустрічала Фаб'єна так, ніби той спустився із снігової вершини: "Ти не змерз?" — "Та ні ж!" — "Все одно, погрійся трохи..." Чверть на другу у неї все було готове. Тоді вона дзвонила.

Тієї ночі, вона як завжди, спитала:

— Фаб'єн уже приземлився?

Службовець, який взяв трубку, знітився:

— Хто питає?

— Сімона Фаб'єн.

— А!.. Хвилиночку...

Не насмілюючись нічого сказати, службовець передав трубку начальникові канцелярії.

— Хто говорить?

— Сімона Фаб'єн.

— А!.. Що ви хотіли, пані?

— Мій чоловік уже приземлився?

Настала мовчанка, яка видалася їй незрозумілою, потім пролунала коротка відповідь:

— Ні.

— Він запізнюється?

— Так...

Знову мовчанка.

— Так... запізнюється.

— Ой!..

То був зойк пораненого тіла. Запізнення — це нічого... це нічого... але якщо воно затягується...

— Ой!... О котрій годині він прибуде?

— О котрій годині прибуде?... Ми... Ми не знаємо.

Тепер вона наштовхнулась на стіну. Вона чула тільки відлуння своїх запитань.

— Я вас благаю, скажіть мені! Де він зараз?..

— Де він зараз? Почекайте...

Ця повільність завдавала їй болю. Там, за цією стіною, щось діялося.

Там наважилися?

— Він вилетів із Комодоро о дев'ятнадцятій тридцять.

— І з того часу?..

— З того часу... Дуже запізнюється... Дуже запізнюється через негоду...

— О! Через негоду...

Яка несправедливість, яка підступність у цьому місяці, що марно висить над Буенос-Айресом! Молода жінка зненацька пригадала, що від Комодоро до Трілью летіти не більше як дві години.

— І він шість годин летить до Трілью?.. Але ж він посилає вам повідомлення! Що він каже?

— Що він каже? Але в таку погоду... Ви самі розумієте... його повідомлення до нас не доходять.

— В таку погоду!

— Отже, домовились, пані: ми подзвонимо вам, як тільки щось узнаємо.

— А! То ви нічого не знаєте...

— До побачення, пані.

— Ні! Ні! Я хочу поговорити з директором!

— Пан директор дуже зайнятий, він на засіданні...

— Мені це байдуже! Абсолютно байдуже! Я хочу з ним поговорити!

Начальник канцелярії витер піт:

— Одну хвилиночку.

Він прочинив двері до Рів'єра:

— З вами хоче говорити пані Фаб'єн.

"Ось, — подумав Рів'єр, — ось те, чого я боявся". В драмі починали проступати почуття... Спочатку він збирався відкинути їх: матерів і дружин в операційну не пускають. І на кораблі в годину небезпеки почуття повинні мовчати. Вони не помагають рятувати людей... Одначе він згодився:

— З'єднайте її з моїм кабінетом.

Він почув далекий голос, слабкий, тремтячий, і одразу ж зрозумів, що не зможе їй відповісти. Це означало б негайно зійтися в поєдинку, від якого не було б користі жодному з них.

— Прошу вас, пані, заспокойтеся! У нас така робота, що часто доводиться довго ждати вістей.

Він підійшов до тієї межі, за якою стоїть біда вже не окремої людини, а всієї справи. Перед Рів'єром була не дружина Фаб'єна, а зовсім інший сенс життя. Рів'єр міг тільки слухати і співчувати цьому слабкому голосу, цій пісні, такій сумній і водночас ворожій. Бо ні дія, ні особисте щастя не можуть поступитися нічим, вони вороги. Ця жінка теж говорила від імені світу, який мав свою безумовну цінність, своє розуміння обов'язку і свої права. Від імені того світу, де ввечері над столом горить лампа, де плоть поривається до плоті, де живуть надії, ніжність, спогади. Вона вимагала повернути те, що їй належало, і мала слушність. І він, Рів'єр, мав слушність, але не міг нічого протиставити правді цієї жінки. В світлі скромної домашньої лампи його власна правда відкривалась йому як щось несказанне і нелюдське.

— Пані...

Вона вже не слухала. Йому здавалося, що вона впала майже біля його ніг, вичерпавши силу своїх слабких кулаків у боротьбі проти глухої стіни.

Колись один інженер на будівництві моста сказав Рів'єрові, коли вони вдвох нахилилися до пораненого на тому будівництві: "Чи вартий цей міст того, щоб заради нього було спотворено людське обличчя?" Ніхто з селян, для яких будували той міст, не погодився б задля скорочення дороги так жахливо спотворити людське обличчя... Але ж мости будуються... Інженер додав: "Спільна вигода складається з індивідуальних вигод, і тільки це виправдовує її". — "А проте, — відповів йому згодом Рів'єр, — хоча людське життя і найдорожче, ми завжди чинимо так, ніби є щось дорожче за людське життя... Але що?.."

Рів'єр подумав про екіпаж Фаб'єна і в нього стилося серце. Будь-яка діяльність, навіть будівництво моста, розбиває чиєсь щастя; і Рів'єр уже не міг спитати себе: " В ім'я чого?"

"Ці люди, яким, напевно, судилось загинути, — думав він, — могли б жити щасливо". Перед ним поставали обличчя, схилені перед золотими вівтарями вечірніх ламп. "В ім'я чого я вирвав їх звідти?" В ім'я чого він одірвав цих людей від їхнього особистого щастя? Хіба найперший обов'язок людини не в тому, щоб оберігати це щастя? І ось він розбиває його. Але ж рано чи пізно неминуче настає день, коли золоті вівтарі зникають, як марево. Старість і смерть руйнують їх ще безжальніше, ніж він. Можливо, є щось інше, міцніше, і саме його треба рятувати? Можливо, саме задля цієї сторони людського "я" і працює Рів'єр? Інакше його діяльність не виправдовує себе.

"Любов, тільки любов — яка безвихідь!" Рів'єр неясно відчував, що є якийсь інший обов'язок, вищий, ніж обов'язок любові. Власне, і тут ішлося про ніжність, але та ніжність — особлива. Він згадав слова: "Річ у тому, щоб дати їм безсмертя..." Де він це прочитав? "В самому собі безсмертя не знайти". Він уявив храм бога Сонця, споруджений перуанськими інками. Прямокутні камені на вершині гори... Коли б не він — що лишилося б від могутньої цивілізації, яка вагою цього каміння давить, мов докір сумління, на сучасну людину? "В ім'я чого — жорстокості чи дивної любові — вождь давніх народів примусив юрби своїх підданців звести на вершині цей храм, який увічнив їх самих?" І знову Рів'єр у думках побачив, як у маленьких містах люди юрбами кружляють увечері навколо музичних кіосків... "Таке щастя — як кінська збруя", — подумав він. Вождь стародавніх народів міг не мати жалю до страждань людини, але смерть її мусила викликати у нього безмежний жаль. Смерть не окремої людини — він жалів увесь народ, який мало поглинути море пісків. І він змушував свій народ зводити хоча б каміння, якого не могла б поглинути пустеля.

XV

Можливо в цій, згорнутій учетверо записці — порятунок: зціпивши зуби, Фаб'єн розгорнув її.

"Зв'язатися з Буенос-Айресом неможливо. Я більше не можу навіть працювати ключем — іскри б'ють у пальці".

Фаб'єн, розсердившись, хотів написати відповідь; але тільки-но він на мить відпустив штурвал, як могутня хвиля пронизала тіло: повітряний вир підняв його разом з п'ятьма тоннами металу і кинув убік. Де тут писати.

Його руки знов зімкнулись на гриві хвиль і приборкують їх. Фаб'єн важко дихає. Якщо радист злякався грози і прибрав антену, Фаб'єн після посадки розіб'є йому пику. Треба будь-якою ціною зв'язатися з Буенос-Айресом. Ніби звідти, більш як за півтори тисячі кілометрів, їм можуть кинути в цю безодню рятівний мотузок, хоча б якийсь тремтливий вогник, хоча б нікчемне світло лампи якогось заїзду — воно, мов той маяк, показало б, де земля; але вогника ніде не було, і Фаб'єнові хотілося б почути принаймні голос, один-єдиний голос із того світу, якого більше немає. Пілот підняв кулак і помахав ним у червонуватому світлі кабіни, — він хотів, щоб той другий позаду зрозумів трагізм їхнього становища, але радист, схилившись над спустошеним простором, де лежали поховані міста і мертві вогні, так нічого й не зрозумів.

Фаб'єн послухався б будь-якої поради, тільки б хто крикнув йому. Він думав : "Якщо б мені сказали летіти по колу, я полетів би, і якби мені сказали летіти просто на південь..." Десь є землі, на яких панує лагідна тиша, і місяць кидає великі тіні. І над цими землями впевнено летять його товариші; вони все знають, вони самі вчені; схилившись над картами, всемогутні, летять вони під захистом ламп, чудових як квіти... А що знав він, окрім вирів і темної ночі, яка з швидкістю гірського обвалу гнала проти нього свій стрімкий чорний потік? Не могли ж люди

покинути їх серед самих смерчів та вогняних спалахів у хмарах. Не могли. Фаб'єнові дали б наказ: "Курс двісті сорок..." І він узяв би курс двісті сорок... Але він — один.

Йому здалося, що й весь літак збунтувався. Щоразу, коли машина пірнала вниз, мотор починав так грізно вібрувати, що літак проймала гнівна дрож. Він докладав усіх зуслиль, щоб якось приборкати машину і, нахилившись, придивлявся до гіроскопа, бо надворі вже не можна було відрізнити, де кінчається морок неба і починається морок землі — все зливалось у первісній темряві. А стрілки приладів здригалися швидше і швидше, і стежити за ними було дедалі важче. Їхні показання збивали пілота, він уже насилу боровся, літак втрачав висоту і все більше груз у мороці. Фаб'єн перевірив висоту: п'ятсот метрів. Це була висота пагорбів. Пілотові здалося, що вони хвилями запаморочливо мчать назустріч. Усі ці брили землі, найменша з яких могла розтрощити літак, ніби зірвалися із своїх підставок, відкрутилися і почали, мов п'яні, кружляти навколо нього, танцюючи якийсь незбагненний танець, дужче й дужче стискаючи кільце круг нього.

І пілот прийняв рішення. Ризикуючи розбитися, він посадить літак, посадить де випаде. Щоб не врізатися в пагорби, він випустив свою єдину освітлювальну ракету. Ракета спалахнула, закружляла і, освітивши гладку рівнину, згасла: внизу було море.

Майнула думка: "Пропав. Поправка сорок градусів, а все-таки мене знесло. Це все циклон. Де ж земля?" Він повернув просто на захід. "Тепер, — подумав, — без ракети, я розіб'юся". Це мало статися. А його товариш там, позаду... "Він зняв антену, це певно". Але Фаб'єн уже не сердився на нього. Досить йому, пілотові, просто розтулити руки — і їхнє життя тої ж миті розсиплеться на порох. Він тримав у руках двоє живих сердець — товаришеве і своє.. І раптом він злякався власних рук.

Повітряні хвилі били по літаку, мов таран, і він щосили вчепився руками в штурвал, щоб не так трусило, бо та дрож могла обірвати троси управління. Держав так весь час. А тепер ось перестав відчувати свої руки — вони ніби заснули, стомлені неймовірним зусиллям. Спробував поворухнути пальцями, хотів дізнатися, чи слухаються вони його. Руки закінчувалися не пальцями, а чимось незрозумілим, чужим. Якимись кволими і нечутливими відростками. "Треба зосередити думку на тому, що я стискаю пальці..." Але він не знав, чи дійшла ця думка до його рук. Дрижання штурвала Фаб'єн відчував тепер тільки по болю в плечах. "Руки розтуляться. Штурвал вислизне..." І злякався, що дозволив собі подумки сказати ці слова, бо йому здалося, ніби на цей раз руки скоряються таємничій силі уяви і повільно розтуляються в пітьмі, щоб зрадити його.

Фаб'єн міг би ще боротися, спробувати щастя: фатальності як зовнішньої сили немає. Але є фатальність внутрішня: настає хвилина, коли людина раптом відчуває себе вразливою, і тоді помилки затягують її, як запаморочення в голові...

І ось в одну таку мить грозові хмари зненацька розірвались, і в тому розриві, просто над головою, засяяло, мов смертельна принада в капкані, кілька зірок...

Він подумав, що це пастка: бачиш в щілині три зірки, піднімаєшся до них, а спуститись уже не можеш — і кусай тоді свої зірки...

Але йому так хотілося світла, що він піднявся.

XVI

Він піднявся — зорі були йому орієнтирами, і з ними стало легше долати завихрення. Променистий магніт зірок притягав

його до себе. Він так стомився в довгій погоні за світлом, що тепер ні за що не покинув би навіть зовсім неясного вогника. Світло десь у заїзді видалося б йому таким багатством, що він кружляв би до самої смерті навколо цього жаданого знамення. І ось він піднімається до полів світла.

Піднімається повільно, по спіралі, ніби у відкритому колодязі, який під ним одразу ж закривається. І в міру того, як він піднімається, хмари втрачають свій брудно-темний колір, вони пливуть назустріч мов хвилі, дедалі чистіші, дедалі біліші. Нарешті Фаб'єн вирвався з хмар.

Він був надзвичайно здивований: світло просто осліплювало. Довелося на кілька секунд заплющити очі. Він ніколи не подумав би, що хмари вночі можуть бути такі сліпучо-яскраві. Повний місяць і всі сузір'я перетворювали їх на променисті хвилі.

Вирвавшись із хмар, літак тої ж миті потрапив у царство незвичайного спокою. Сюди не сягало ні найменше хвилювання. Літак входив у спокійну зону, як човен, проминувши мол, входить у захищені води. Він опинився десь в куточку неба, невідомому і затишному, наче бухта щасливих островів. Унизу під ним бушувала буря, вона створювала інший світ, пронизаний несамовитими поривами вітру, водяними смерчами, блискавками; але цей світ повертав до зірок обличчя із кришталю і снігу.

Фаб'єнові почало здаватись, що він досягнув ніби порога раю, бо все почало сяяти — руки, одяг, крила. Світло йшло не від зірок, воно линуло знизу, воно було круг нього, струменіло з цих білих мас.

Хмари під літаком відбивали сніговий блиск місяця. ВОни здіймалися і праворуч і ліворуч, високі як вежі. Вони лили

молочні потоки світла, в яких купався літак. Обернувшись, Фаб'єн побачив, як усміхається радист.

— Іде на краще! — кричить радист.

Проте голос його тоне в гуркоті польоту, і єдиним засобом зв'язку між ними залишаються усмішки. "Я зовсім божевільний, — думав Фаб'єн. — Усміхаюсь... Ми ж пропали".

Але ж тисячі темних рук випустили його. З нього спали кайдани, мов з того бранця, якому дозволено трохи побути на самоті серед квітів.

"Надто красиво", — міркував Фаб'єн. Він блукав серед зірок, розсипаних густо, як скарб, блукав у світі, де крім нього, Фаб'єна, і його товариша, не було жодної живої душі. Вони скидалися на злодіїв із давньої казки, замурованих у повній скарбів кімнаті, з якої їм уже не вийти. Вони блукають серед холодних розсипів коштовностей, безмежно багаті, але приречені.

XVII

Один радіотелеграфіст патагонського аеродрому Комодоро-Рівадавія раптом різко махнув рукою, і всі ті, хто цієї ночі безпорадно сидів на радіостанції, зібрались круг нього, схилилися над його столом.

Перед ними був яскраво освітлений чистий аркуш паперу. Рука радиста все ще вагалася. Вона ще держала літери в полоні, але пальці вже тремтіли, олівець погойдувався.

— Грози?

Радист ствердно кивнув головою. Грозові розряди заважали йому прислухатися.

Потім він записав кілька нерозбірливих знаків. Потім слова. І тоді змогли розібрати текст.

"Блоковані над бурею, висота три тисячі вісімсот. Ідемо просто на захід, у глиб материка, бо літак знесло до моря. Під нами густі хмари. Не знаємо, чи ми все ще летимо над морем, чи вже відійшли. Повідомте район поширення бурі".

Скрізь бушували грози, і, щоб передати цю радіограму в Буенос-Айрес, довелося пересилати її від станції до станції. Вістка йшла серед ночі вперед, мов сторожовий вогонь, який запалювали від вежі до вежі.

Буенос-Айрес велів передати:

"Буря над усім материком. Скільки у вас лишилося пального?"

"На півгодини".

І ця фраза від чергового до чергового дійшла до Буенос-Айреса.

Екіпаж був приречений: не мине і тридцяти хвилин — літак порине у циклон, який потягне його до землі.

XVIII

А Рів'єр думає. В нього вже немає надії: екіпаж загине десь у темряві ночі.

Рів'єр пригадує картину, яка потрясла його в дитинстві: спускали ставок, щоб знайти тіло утопленого. І тут не знайдуть нічого доти, доки не стече з землі цей морок, доки знову не покажуться в денному світлі піски, рівнини, хліба. Можливо, прості селяни знайдуть двох дітей, які, затуливши обличчя руками, ніби сплять серед трав, у золоті тихого дня. Але вони мертві, ніч утопила їх.

Рів'єр думає про скарби, поховані в глибинах ночі, мов у казкових морях... Яблуні вночі ждуть ранку, ждуть усіма своїми квітами, які ще не розпустилися. Ніч багата, у ній повно запахів, у ній стільки поснулих ягнят, стільки квітів, які не мають ще й кольору.

Назустріч дню помалу встануть буйні ниви, вологі гаї, прохолодні луки. Але серед горбів, тепер зовсім смирних, серед пасовиськ і ягнят, серед усієї цієї лагідності світу залишаться двоє дітей, які ніби сплять. І якась частинка видимого світу переллється в інший світ.

Рів'єр знає дружину Фаб'єна, неспокійну і ніжну: їй дали тільки торкнутися кохання, як ненадовго дають іграшку бідній дитині.

Рів'єр думає про руку Фаб'єна, яка, тримаючи штурвал, ще держатиме кілька хвилин свою долю. Про руку, що вміла пестити. Про руку, яка торкалася грудей і, мов божественна рука, збуджувала у них хвилювання. Про руку, яка торкалася обличчя — і змінювала його. Про цю чудотворну руку.

Фаб'єн летить зараз над нічною пишнотою моря хмар, а внизу під тим морем — вічність. Він загубився серед сузір'їв і став єдиним жителем їх. Він ще тримає світ у своїх руках, колихає його, притиснувши до грудей. Він стискає в своєму

штурвалі тягар людських багатств і несе у відчаї від зірки до зірки той марний скарб, який йому скоро доведеться випустити з рук...

Рів'єрові спада на думку, що якась радіостанція ще чує Фаб'єна. Одна тільки музична хвиля, сповнена мінорних переливів, ще зв'язує Фаб'єна з світом. Не скарга. Не крик. Найчистіший з звуків, будь-коли народжених відчаєм.

XIX

Робіно порушив самотність Рів'єра:

— Пане директоре, я подумав... може, все-таки спробувати б...

У нього не було ніяких пропозицій, просто він засвідчував свою добру волю. Йому так хотілося б знайти якесь рішення, і він шукав його, неначе розв'язував ребус. Звичайно він знаходив такі рішення, яких Рів'єр ніколи не слухав. "Бачите, Робіно, — казав він, — у житті немає готових рішень. Є рушійні сили: треба творити ці сили, тоді прийдуть і рішення". Отож Робіно обмежувався тим, що творив рушійну силу в стані механіків. Скромну силу, яка берегла від іржі втулки гвинтів.

Але події сьогоднішньої ночі застали Робіно беззбройним. Його інспекторське звання не давало йому ніякої влади ні над грозами, ні над примарним екіпажем, який боровся зовсім не ради премії за точність, а щоб уникнути того єдиного покарання, котре знімало всі інспекторські покарання, — смерті.

І Робіно, нікому тепер не потрібний, тинявся без діла по кімнатах.

Дружина Фаб'єна попросила доповісти про себе. Охоплена тривогою, вона сиділа в канцелярії і чекала, коли Рів'єр її прийме. Службовці нишком поглядали на неї. Це якось бентежило жінку, вона боязко озиралася. Все тут було неприхильне до неї — і ці люди, які, ніби переступивши через труп, продовжували займатись своїми справами, і папки, де від людського життя лишався тільки рядок черствих цифр. Сімона шукала чогось, що говорило б про Фаб'єна. Дома все свідчило, що його немає: приготована постіль, кава на столі, букет квітів... А тут вона не знаходила жодної ознаки. Тут усе було проти її жалю, проти її дружби, її спогадів. Вона почула тільки одну фразу — при ній ніхто не говорив голосно — коли вилаявся службовець, котрий вимагав якийсь опис: "Опис динамомашин, хай вам чорт, які ми посилаємо в Сантос!" Вона з безмежним подивом глянула на того чоловіка. Потім ледь подивилася на стіну, де висіла карта. Її уста ледь тремтіли.

Сімона відчувала, що втілює тут правду, ворожу цьому світові, і їй було ніяково. Вона вже майже жалкувала, що прийшла сюди — їй хотілося сховатись, і, боячись стати надто помітною, вона стримувалась, щоб не кашлянути, не заплакати. Вона розуміла, що її присутність тут незвична, недоречна, і почувала себе так, наче була гола. Але її правда була така сильна, що побіжні погляди секретарів знов і знов повертались нишком до її обличчя і читали на ньому ту правду. Ця жінка була прекрасна. Вона мовби нагадувала людям про священний світ щастя. Нагадувала, на яку високу матерію замахується, сам того не знаючи, кожен, хто присвятив себе дії. Відчуваючи на собі стільки поглядів, жінка заплющила очі. Вона нагадувала людям, який великий спокій вони, самі того не знаючи, можуть порушити.

Рів'єр прийняв її.

Вона прийшла, щоб несміливо захищати свої квіти, свою каву на столі, своє молоде тіло. Але в цьому кабінеті, ще холоднішому, ніж інші кімнати, губи їй знову почали тремтіти. Сімона зрозуміла, що в цьому іншому світі її правди не висловити. Все, що повставало в ній — її палка, мов у дикунки, любов, її відданість — усе, здавалося, стає тут якимось набридливим, егоїстичним. Їй захотілося вибігти звідси.

— Я вам заважаю...

— Ви мені не заважаєте, пані, — сказав Рів'єр. — На жаль, і вас, і мені лишається тільки чекати.

Вона ледь помітно повела плечима, і Рів'єр зрозумів значення того руху: "Нащо ж тоді та лампа, і приготований обід, і квіти — все, що жде дома..." Одна молода мати якось призналася Рів'єрові: "Я й досі не можу усвідомити, що моя дитина померла. Про неї нагадують жорстоко усякі дрібнички — то знайдеш її одяг, а то прокидаєшся вночі і відчуваєш, як серце заливає така ніжність, тепер уже нікому не потрібна, як і моє молоко..." І ця жінка з завтрашнього дня почне так же важко звикатись із смертю Фаб'єна, знаходячи її в кожній своїй, тепер уже непотрібній, дії, в кожній речі. Фаб'єн повільно покидатиме свій дім. Рів'єр тамував глибокий жаль.

— Пані...

Молода жінка виходила, майже принижено усміхаючись, не знаючи своєї власної сили.

Рів'єр важко сів.

"Але ж вона допомагає мені знаходити те, що я шукав..."

Неуважно постукуючи по телеграмах, які повідомляли про погоду над північними аеродромами, він думав:

"Ми не вимагаємо безсмертя, але нестерпно бачити, як вчинки і речі раптом втрачають свій сенс. Тоді й виявляється довколишня порожнеча..."

Його погляд упав на телеграми.

"Отак до нас і проникає смерть: через оці послання, які вже не мають ніякого сенсу..."

Він подивився на Робіно. Цей недалекий і непотрібний зараз хлопець теж не має сенсу. Рів'єр майже грубо сказав йому:

— Що, я сам повинен знайти вам роботу?

Він штовхнув двері, які вели до кімнати секретарів, і загибель Фаб'єна раптом вразила його своєю очевидністю: Рів'єр побачив ті ознаки, яких не помітила пані Фаб'єн. На стіні висів табель і там, у колонці устаткування, як підлягало списанню, вже була карточка РБ-903 — літак Фаб'єна. Службовці, які оформляли документи для європейського поштового, працювали мляво, бо знали, що виліт затримується. З аеродрому по телефону вимагали інструкцій для команд, яким уже нічого було чергувати. Всі життєві функції були уповільнені. "Ось вона, смерть!"— подумав Рів'єр. Справа його життя зупинилась, мов той вітрильник, який ліг у дрейф під час штилю у відкритому морі.

Він почув голос Робіно:

— Пане директоре... вони були одружені тільки півтора місяця...

— Ідіть працювати.

Рів'єр усе ще дивився на секретарів і бачив за ними підсобних робітників, механіків, пілотів — усіх тих, що своєю вірою творців допомагали в його праці. Він подумав про давні маленькі міста, які, почувши про "Острови", збудували корабель. І навантажили його своїми надіями. Щоб усі побачили, як їхні надії розпускають на морі вітрила. Люди виросли, вирвалися з маленького світу своєї особистості, корабель приніс їм визволення. "Мета, можливо, нічого не виправдовує; але дія рятує від смерті. Завдяки своєму кораблеві ці люди здобули безсмертя".

Рів'єр теж боротиметься зі смертю, якщо він поверне телеграмам справжній зміст, черговим командам — їхню тривогу, а пілотам — їхню повну драматизму мету. Якщо його справа знову наповниться життям, як наповнюються свіжим вітром паруси кораблів у відкритому морі.

XX

Комодоро-Рівадавія більше нічого не чує, але Байя-Бланка, розташована за тисячу кілометрів від Комодоро, через двадцять хвилин приймає друге послання:

"Спускаємось. Входимо у хмари..."

А потім радіостанція Трілью ловить з якогось незрозумілого тексту ще двоє слів:

"... видно нічого..."

Отак з тими короткими хвилями. Там їх піймаєш, а тут — глухо. А тоді ні з того ні з сього все раптом змінюється. І екіпаж,

що летить невідомо де, являється перед живими, ніби він — поза часом і простором, і слова на білих аркушах писано вже рукою привидів.

Закінчився бензин, чи, може, пілот перед аварією надумав зробити останню ставку — спробувати сісти, не розбившись?

Голос Буенос-Айреса наказує Трілью:

"Спитайте їх про це".

Апаратна радіостанції схожа на лабораторію: нікель, мідь, манометри, мережа проводів. Чергові радисти у білих халатах схилилися, мовчазні, мовби вони роблять якийсь дослід.

Чутливими пальцями вони торкаються приладів — розвідують магнітне поле неба, ніби чарівною паличкою шукають золоту жилу.

— Не відповідає?

— Не відповідає.

Може, їм пощастить почути звук, який виявиться ознакою життя. Якщо літак піднімається поміж зорями, то, може, вдасться почути пісню зорі.

Секунди течуть. Вони течуть, ніби кров. Чи триває ще політ? Кожна секунда забирає з собою частку надії. І ось уже здається, що час, минаючи, руйнує. Двадцять віків потрібно на те, щоб час, торкнувшись храму, проклав собі шлях у граніті і обергув той храм на порох, а тепер ці віки руйнування, стиснувшись, мов пружина, загрозливо повисли над екіпажем, і та пружина щомиті може розпростатися.

Кожна секунда щось забирає з собою. Голос Фаб'єна, сміх Фаб'єна, його усмішку. Дедалі ширшають володіння мовчанки. Щораз важча, вона покриває екіпаж, як товща океану.

Хтось зауважує:

— Година і сорок хвилин. Бензину більше немає: не може бути, щоб вони ще летіли.

І настає тиша.

На губах — гіркий, неприємний присмак, як після довгої дороги. Щось сталося, невідомо що, але воно викликає якусь відразу. І серед усіх цих нікельованих деталей, серед мідних артерій вчувається туга, яка витає над зруйнованими заводами. І здається, що все устаткування тут важке, непотрібне, що все воно — мов тягар засохлих гілок.

Лишається тільки ждати дня.

За кілька годин назустріч дню випливе вся Аргентіна; і люди зостануться на своїх місцях, наче ті, що стоять на піщаному березі, дивляться як повільно витягують з води невід, і ніхто не знає, що є в тому неводі.

Сидячи в своєму кабінеті, Рів'єр відчуває ту спустошеність, яка настає тільки під час великої катастрофи, коли доля звільняє людину від необхідності щось робити. Він підняв на ноги поліцію всього краю. Більше він нічого не може, треба чекати.

Але порядок має бути навіть в домі померлого. Рів'єр робить знак Робіно:

— Дайте телеграму північним аеродромам: "Передбачається значне спізнення поштового з Патагонії. Щоб не дуже затримувати поштовий на Європу, патагонську пошту відішлемо наступним європейським".

Він нахиляється вперед, трохи сутулиться. Старається пригадаи щось важливе. Ага! І, щоб не забути знову, кличе:

— Робіно!

— Слухаю, пане Рів'єр.

— Підготуйте наказ. Заборонити пілотам перевищувати тисячу дев'ятсот обертів: псуються мотори.

— Добре, пане Рів'єр.

Рів'єр горбиться ще більше. Йому треба побути одному.

— Йдіть, Робіно. Йдіть, друже...

І інспектора Робіно жахає ця рівність перед привидами.

XXI

Робіно задумливо ходив по канцелярії. Життя компанії сповільнилось, якщо нічну відправку поштового, що мав вилетіти о другій годині, буде відмінено, і літак вилетить тільки на світанку. Службовці ще похмуро сиділи, але їхнє чергування було марне. З північних аеродромів ще надходили з заведеною регулярністю метеозведення, але їхні "ясне небо", "повний місяць" і "цілковита безвітряність" викликали уявлення про якесь мертве царство. Місячна кам'яна пустеля. Гортаючи

знічев'я в папці папери, над якими працював начальник канцелярії, Робіно раптом помітив, що той начальник стоїть просто перед ним і з нахабною поштивістю чекає, коли йому віддадуть папку, і весь його вигляд, здавалося, говорив: "Прошу, якщо вам хочеться, але все-таки це моє..." Від такої поведінки підлеглого інспектора аж пересмикнуло, але він не знайшов що відповісти і роздратовано віддав йому папку. Начальник канцелярії повернувся на місце, всім виглядом показуючи величезне благородство. "Треба було послати його під три чорти" — подумав Робіно. І для годиться пройшов кілька кроків по кімнаті, думаючи про драму. Ця драма може викликати неприємності для всієї політики Рів'єра, і Робіно переживав за обох — і за Фаб'єна, і за Рів'єра.

Потім перед ним виник образ Рів'єра, який самотньо сидить у своєму кабінеті, Рів'єра, який сказав йому: "Друже..." Робіно щиро жалів Рів'єра. Він перебирав у думці декілька туманних фраз, якими можна було б висловити співчуття і заспокоїти. Робіно надихало почуття, яке видавалось йому прекрасним. І він тихенько постукав у двері. Відповіді не було. Не наважуючись у цій тиші постукати дужче, він прочинив двері. Рів'єр був у кабінеті. Робіно вперше входив до нього, ступаючи майже на всю ступню, входив майже як друг або як сержант, що під кулями не покидає пораненого генерала, не відхожить від нього під час розгрому і стає йому братом у вигнанні. "Що б не сталося — я завжди з вами", — здавалося, хотів сказати Робіно.

Рів'єр мовчав, і схиливши голову, дивився на свої руки. А Робіно, стоячи перед ним, не наважувався заговорити. Лев, навіть переможений, наганяв на нього страх. Він підбирав високі слова, сповнені відданості, але щоразу, підводячи погляд, бачив перед собою низько похилену голову, сиве волосся, гірко стулені уста. Нарешті він наважився:

— Пане директоре...

Рів'єр підвів голову і подивився на нього. Він прокисдався з такої глибокої задуми, повертався з такої далечини, що, мабуть, ще й не помітив Робіно. І ніхто ніколи не дізнається, що побачив він, що відчув у ті хвилини, і яка туга стисла його серце. Рів'єр довго дивився на Робіно, мов на живого свідка якихось подій. Робіно знітився. Чим довше дивився Рів'єр на Робіно, тим ясніше вимальовувалась на його губах якась незбагненна іронія. Чим довше дивився Рів'єр на Робіно, тим дужче Робіно червонів. І тим більше Рів'єрові здавалося, що Робіно, з його зворушливо добрими і, на жаль, нерозважливими намірами прийшов сюди як свідок людської глупоти.

Робіно збентежився. І сержант, і генерал, і град куль тут були недоречні. Відбувалося щось незрозуміле. Рів'єр усе двився на нього. І Робіно мимоволі змінив позу, витяг ліву руку з кишені. Рів'єр усе дивився на нього. Тоді, Робіно, страшенно збентежений, сам не знаючи чому, мовив:

— Я прийшов одержати ваші розпорядження.

Рів'єр дістав годинника і просто сказав:

— Друга година. Поштовий з Асунсьона приземлиться о другій годині десять хвилин. Накажіть відправити європейський поштовий о другій п'ятнадцять.

І Робіно розніс дивну звістку: нічні польоти не скасовано. Він звернувся до начальника канцелярії:

— Принесіть мені ту папку, я перевірю її.

І коли начальник канцелярії став перед ним, Робіно сказав:

— Почекайте.

І начальникові канцелярії довелося чекати.

XXII

Літак з Асунсьона сповістив, що йде на посадку. Навіть у найважчі хвилини Рів'єр по телеграмах стежив за благополучним польотом асунсьонського поштового. Серед тої розгубленості це було для Рів'єра винагородою за його віру, доказом його правоти. Цей благополучний політ словами телеграм провіщав тисячі таких же благополучних польотів. "Не кожної ж ночі лютують циклони". І ще Рів'єр думав: "Дорогу прокладено — не можна не йти нею".

Спускаючись від аеродрому до аеродрому, з Парагваю, ніби виходячи з чудового саду, багатого квітами, низенькими будинками і тихими водами, літак линув поза циклоном і хмари не затуляли йому зірок. Дев'ятеро пасажирів, закутавшись у ковдри, притискалися лобами до вікон, мов до вітрин із коштовностями, бо маленькі аргентінські міста вже перебирали в пітьмі все своє золото під ясним сяйвом золота зоряних міст. Попереду пілот підтримував своїми руками неоціненний вантаж людських життів, і в його широко розплющених очах відбивався місяць. Буенос-Айрес уже заливав обрій рожевим полум'ям, і от-от мав засяяти всіма своїми каменями, наче казковий скарбю. Пальці радиста посилають останні повідомлення — фінальні ноти сонати, яку він весело відбарабанив у небі і мелодію якої так добре розумів Рів'єр; потім радист прибрав антену, трохи потягнувся, позіхнув і всміхнувся: прибули.

Приземлившись, льотчик побачив пілота європейського поштового — той стояв, притулившись спиною до свого літака і засунувши руки в кишені.

— Це ти повезеш далі?

— Так.

— Патагонець уже тут?

— Його не ждуть: пропав безвісти. Погода гарна?

— Чудова. Фаб'єн, значить, пропав?

Вони мало говорили про це. Почуття великого братерства не потребувало слів.

Мішки з асунсьонською поштою перевантажували в європейський літак, і пілот, усе так же нерухомий, закинувши голову і притулившись потилицею до кабіни, дививсяя на зірки. Він почував, як в ньому народжуєтьсяя величезна сила, як охоплює його могутня радість.

— Навантажили? — спитав чийсь голос. — Тоді — контакт!

Пілот не ворушився. Запустили мотор. Плечима, притиснутими до кабіни, пілот відчув, як літак ожив. Нарешті, після стількох чуток — полетить... не полетить... полетить... — пілот міг заспокоїтися. Його рот трохи розтулився, при світлі місяця блиснули зуби, мов зуби молодого хижака.

— Обережно, ей! Це ж ніч.

Він не почув поради товариша. Засунувши руки в кишені, закинувши голову обличчям до хмар, гір, рік і морів, він тихо засміявся. Сміх був нечутний, але пробігав по всьому тілу, як вітерець у листі дерева, і пронизував його всього... Сміх був нечутний, але куди сильніший ніж ті хмари, гори, річки і моря.

— Що на тебе напало?

— Цей телепень Рів'єр... подумав, що мені страшно!

XXIII

Через хвилину він перелетить через Буенос-Айрес, і Рів'єр, який відновив битву, хоче його чути. Чути, як він появиться, прогуркоче і розтане, ніби грізна хода армії серед зірок.

Схрестивши руки, Рів'єр проходить повз секретарів. Біля відчиненого вікна він зупиняється, слухає і думає.

Якщо б він відмінив хоч один виліт, з нічними польотами було б покінчено. Але, випереджаючи тих слабодухих, які завтра зречуться його, Рів'єр випустив у ніч ще один екіпаж.

Перемога... поразка... В цих словах немає сенсу. Для життя ці образи надто високі, воно вже готує нові образи. Перемога ослаблює народ, поразка пробуджує в ньому сили. Поразка, якої зазнав Рів'єр, може стати внеском, який наблизить справжню перемогу. Треба тільки брати до уваги хід подій.

Через п'ять хвилин радіостанції піднімуть усі аеродроми. П'ятнадцять тисяч кілометрів відчують, як б'ється життя, і це розв'яже всі проблеми.

Вже піднімається в небо мелодія органа: літак.

І Рів'єр, повільно проходячи повз канцеляристів, які згинаються під його важким поглядом, повертається до своєї роботи. Рів'єр Великий, Рів'єр Переможець, що несе тягар перемоги.

Переклад: Анатоль Перепадя